

Ανταλλάσσουντας το λάδι με το στάρι. Δράσεις
της «Επιτροπής Διαχειρίσεως Βοηθημάτων
εν Ελλάδα» στην Κατοχική Ελλάδα, 1943-1944

ΣΤΙΣ 23 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1941 Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ Τσολλάκογλου υπέγραψε το τελικό πρωτόκολλο παράδοσης της Ελλάδας με την Γερμανία και την Ιταλία. Τα γερμανικά στρατεύματα που προέλαυναν δεν περιοριστήκαν μόνο στην κατάκτηση του ελλαδικού χώρου αλλά και στην εξασφάλιση απαραίτητων πόρων για τις ανάγκες της γερμανικής οικονομίας, προβαίνοντας σε κατασχέσεις και επιτάξεις τροφίμων, αγαθών και πρώτων υλών. Τα προϊόντα με προορισμό την Γερμανία χαρακτηρίζονταν λεία πολέμου, κατασχεμένα, αγορασμένα ή εγκαταλειμμένα.¹ Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις για την κατάληψη της χώρας συνοδεύονταν από εκτεταμένες λεηλασίες.²

Στη συνέχεια, οι γερμανικές κατοχικές αρχές εποφθαλμιούσαν τμήμα της ελληνικής αγροτικής παραγωγής το οποίο θα ήταν αναγκαίο τόσο για την τροφοδοσία των στρατευμάτων τους όσο και για τις ανάγκες της Γερμανίας. Η Ιταλία θα διεκδικούσε και εκείνη μερίδιο τόσο για τις δικές της ανάγκες όσο και των στρατευμάτων της, που σταδιακά αντικαθιστούσαν τα γερμανικά. Τρόφιμα όπως το ελαιόλαδο, η σταφίδα και τα σύκα αγοράστηκαν σε τιμές που ίσχυαν πριν την Κατοχή.³ Οι διοικήσεις των γερμανικών και ιταλικών κατοχικών στρατευμάτων θα επωφελούνταν από την κυκλοφορία νομισμάτων όπως τα γερμανικά Reichskreditkassen-Scheine και η ιταλική Casa Mediterranea di Credito,⁴ καθώς και τις αυξημένες χορηγήσεις σε δραχμές, και προέβαιναν σε μαζικές αγορές και επιτάξεις τροφίμων. Αυτές δεν περιορίζονταν μόνο στην κάλυψη των αναγκών τους αλλά ταυτόχρονα γίνονταν εξαγωγές τόσο στην Γερμανία όσο και στην Β. Αφρική.⁵ Ουσιαστικά και οι δύο κατακτητές είτε αδιαφορούσαν για τις

διατάξεις του διεθνούς δικαίου, δίνοντας προτεραιότητα στις ανάγκες της πολεμικής οικονομίας τους, είτε εφάρμοζαν τους όρους του με νομιμοφανείς πρακτικές που σκοπό είχαν την απόσπαση προϊόντων της ελληνικής παραγωγής για το αποκλειστικό όφελός τους.⁶

Αρχές Σεπτεμβρίου 1941 δημιουργήθηκε η μικτή *Ιταλογερμανική Επιτροπή Εφοδιασμού Ενόπλων Δυνάμεων*. Σκοπός της ήταν να εξασφαλίσει την τροφοδοσία των ιταλικών και των γερμανικών στρατευμάτων με ελληνικά αγροτικά προϊόντα. Κάθε επίταξη ελληνικών ειδών διατροφής από τις ένοπλες δυνάμεις τους θα υπόκειντο πλέον στην προηγούμενη έγκρισή της. Οι αγορές σιτηρών απαγορεύονταν. Οι αγορές πατάτας, οσπρίων, ελαιόλαδου, σταφίδας, σύκων, τυριού, ζώων, ζωοτροφών, οίνου, αυγών και σαπουνιού μπορούσαν να πραγματοποιηθούν μόνο ύστερα από έγκριση της *Επιτροπής* αυτής. Οι κεντρικές στρατιωτικές επιμελητείες είχαν δικαίωμα να προβούν σε παραγγελίες, όμως ύστερα από έγκρισή της. Μόνο τοπικές στρατιωτικές μονάδες είχαν δικαίωμα να αγοράζουν φρέσκα λαχανικά και φρούτα χωρίς την άδειά της, στις επίσημες τιμές, όμως, που είχαν οριστεί από το κατοχικό Υπουργείο Επισιτισμού.⁷ Απώτερος σκοπός της δεν ήταν η επίλυση του ελληνικού επισιτιστικού προβλήματος που επιδειωνόταν,⁸ αλλά η εξασφάλιση μέρους της αγροτικής παραγωγής με αντιτιμο ελληνικές δραχμές, που τους χορηγούνταν από τον ελληνικό προϋπολογισμό.⁹ Επιπλέον, με αυτό τον τρόπο, η γερμανική πλευρά προσπαθούσε να κατοχυρώσει την τροφοδοσία των στρατευμάτων της στη Νότια Ελλάδα έναντι των ιταλικών. Με διατάγματα όπως αυτό της 14 Νοεμβρίου 1941 επιβλήθηκαν περιορισμοί στις μεταφορές τροφίμων από την περιφέρεια προς τα αστικά κέντρα. Στόχος ήταν η πτώση των τιμών των αγροτικών προϊόντων μέσω της δημιουργίας πλεονάσματος.¹⁰ Η μαύρη αγορά ήταν από τους σημαντικότερους τροφοδότες των κατοχικών στρατών μέσω ενός δικτύου όπου συμμετείχαν, έμποροι, προμηθευτές, κρατικοί αξιωματούχοι και αξιωματικοί των κατοχικών στρατευμάτων. Η ίδια η κυβέρνηση Τσολάκογλου δεν δίστασε να διευκολύνει την τροφοδοσία αυτή ακόμα και με νόμους. Με νομοθετικό διάταγμα παραχωρούσε 6.500 τόνους λάδι από τα αποθέματα της Κρήτης και της Μυτιλήνης για την κάλυψη των αναγκών των κατακτητών.¹¹ Οι ίδιοι οι κατακτητές ήταν πρόθυμοι να προσφέρουν στα δίκτυα της μαύρης αγοράς τα μεταφορικά μέσα και την κάλυψη ώστε να μεταφερθεί το λάδι από την περιφέρεια στην

Αθήνα με συμμετοχή στα κέρδη. Όπως χαρακτηριστικά θα παρατηρούσε ο κατοχικός πρωθυπουργός Τσολάκογλου:

*Αρκούσαι ποσότητες ελαίου μεταφέρθησαν εκ Κρήτης παρ' ιδιωτών επιχειρηματιών, οίτινες επέτυχον την άδειαν του αρχηγού του Στρατού εν Κρήτη, εξαγοράζοντες ταύτην αντί μεγάλων ποσών. Ωσαύτως στρατιωτικοί (Γερμανοί ή Ιταλοί) μετέφερον έλαιον εκ Κρήτης διά βενζινοπλοίων, διά πολεμικών σκαφών επιφανείας και ακόμη διά υποβρυχίων. Το ούτω μεταφερόμενον έλαιον επωλείτο εις τον Πειραιάν...*¹²

Η επισιτιστική κατάσταση μέρα με τη μέρα επιδεινωνόταν. Η απώλεια δύο σημαντικών σιτοπαραγωγικών και ελαιοπαραγωγικών περιφερειών, όπως της Αν. Μακεδονίας και της Δυτ. Θράκης¹³ και των Ιονίων νήσων, σε συνδυασμό με τη χρήση των μέσων μεταφοράς για τις ανάγκες των κατακτητών, την έλλειψη καυσίμων, καθώς επίσης την ανεπάρκεια και τη διαφθορά του κατοχικού κρατικού μηχανισμού, εμπόδιζαν τη μεταφορά τροφίμων από την περιφέρεια στα αστικά κέντρα. Η μαύρη αγορά παρείχε τρόφιμα στον κάτοικο της Αθήνας με τους δικούς της, όμως, οικονομικούς όρους. Το ταξίδι στην επαρχία με σκοπό την αγορά τροφίμων αποτελούσε την εναλλακτική λύση για τον κάτοικο της πρωτεύουσας. Ειδική άδεια, όμως, έπρεπε να εκδοθεί από το Υπουργείο Επισιτισμού και η διαδικασία δεν ήταν απλή υπόθεση.¹⁴ Επιπλέον ο βρετανικός αποκλεισμός θα στερούσε τις προπολεμικές εισαγωγές. Όλα αυτά οδήγησαν σε έναν πρωτόγνωρο για τα ελληνικά δεδομένα λιμό.

Ο φόβος όμως για τις οικονομικές και τις πολιτικές συνέπειες της πείνας ανάγκασε τόσο την Γερμανία όσο και την Ιταλία να ασχοληθούν με το ελληνικό πρόβλημα. Το πρόγραμμα εισαγωγής τροφίμων που σχεδίασαν δεν θα υλοποιούνταν ποτέ λόγω του ανταγωνισμού τους.¹⁵ Η συνεχώς όμως επιδεινούμενη επισιτιστική και οικονομική κατάσταση τους ανάγκασε να ασχοληθούν ξανά με το ελληνικό πρόβλημα. Με τη συμφωνία της Ρώμης στις 14 Μαρτίου 1942 θα διευκόλυναν τη μεταφορά των τροφίμων που θα εισήγαγαν, είτε από τη θάλασσα είτε σιδηροδρομικώς. Θα σταματούσε η εξαγωγή σταφίδας, ξηρών καρπών, εσπεριδοειδών και ελιών, τόσο της παλιάς όσο και της νέας σοδειάς, με εξαίρεση τις ποσότητες της παλιάς σοδειάς που είχαν ήδη αγοραστεί. Η παραπάνω ρύθ-

μιση θα γινόταν ανάλογα με τις αφίξεις σιτηρών. Όσον αφορά τις απαιτήσεις τους επί της ελαιοπαραγωγής, αυτές ήταν ανάλογες με τις προπολεμικές εξαγωγές της Ελλάδας, αφήνοντας για τη διατροφή του ελληνικού λαού μόνο 60.000 τόνους λαδιού. Στο τέλος τονίζοταν πως «...εις τας θυσίας αυτάς υποβάλλονται η Γερμανία και η Ιταλία εις εποχήν, κατά την οποίαν αι οικονομικαί δυνάμεις αυτών ευρίσκονται λόγω του πολέμου εις έπακρον...». ¹⁶ Οι εισαγωγές δεν πραγματοποιήθηκαν. Όμως με τη συμφωνία αυτή οι κατακτητές κατοχύρωναν την ποσότητα της ελληνικής ελαιοπαραγωγής που τους ήταν αναγκαία.

Η αγγλική κυβέρνηση είχε δώσει άδεια εισαγωγής τροφίμων στην κατοχική Ελλάδα το καλοκαίρι του 1941 διά μέσου Τουρκίας, χώρας εντός της ζώνης του βρετανικού αποκλεισμού. Αυτά είχαν περιοριστεί σε μερικές χιλιάδες τόνους οσπρίων ενώ τη διανομή τους στον πληθυσμό είχε αναλάβει η «Επιτροπή Διαχείρισης Αποστολών Τροφίμων» του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού. Στις εκκλήσεις της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης για επέκταση της βοήθειας και σε άλλα είδη, η αγγλική κυβέρνηση απαντούσε ότι ήταν υποχρέωση του κατακτητή να ενδιαφερθεί για την τροφοδοσία της κατακτημένης χώρας. ¹⁷ Η στάση της βρετανικής πλευράς υπαγορευόταν από το φόβο πως μία ενδεχόμενη χαλάρωση του αποκλεισμού για την Ελλάδα θα οδηγούσε σε ανάλογες πιέσεις και από άλλες χώρες, όπως το Βέλγιο και η Νορβηγία. ¹⁸

Ο φόβος, όμως, μήπως εξαναγκαστεί να προβεί σε μεγαλύτερες παραχωρήσεις ύστερα από πιέσεις της αμερικανικής κυβέρνησης ¹⁹ ανάγκασε τη βρετανική κυβέρνηση να υποχωρήσει από τη προηγούμενη θέση της, δηλαδή ότι την αποκλειστική ευθύνη για την τροφοδοσία είχαν οι κατακτητές. Οι σύμμαχοι, οι ΗΠΑ και η Αγγλία, θα συναινούσαν πλέον σε ένα μόνιμο σχέδιο επισιτισμού της Ελλάδας με διαφορά όμως ήταν ότι δεν ήταν πρόθυμες να επωμιστούν αυτή την ευθύνη αποκλειστικά οι ίδιες. Προϋπόθεση βασική ήταν να συμμετάσχουν επίσης η Ιταλία και η Γερμανία, απελευθερώνοντας την εγχώρια αγροτική παραγωγή για τις διατροφικές ανάγκες του ελληνικού λαού. Επιπλέον την αποκλειστική ευθύνη διαχείρισης του προγράμματος δεν θα την είχε ένας ουδέτερος οργανισμός όπως το ΔΚΕΣ, αλλά μία ουδέτερη κυβέρνηση, όπως η σουηδική. Μία νέα μικτή σουηδό-ελβετική επιτροπή θα σχηματιζόταν, με πρόεδρο Σουηδό και υπό την αιγίδα του ΔΚΕΣ. ²⁰

Οι όροι της συμφωνίας τον Ιούνιο του 1942 ήταν: α) όλοι οι εμπόλεμοι θα

έδιναν εγγυήσεις ασφαλούς διέλευσης για τα πλοία, β) μια ουδέτερη επιτροπή θα εγκαθίστατο στην Ελλάδα και θα είχε τον απευθείας έλεγχο της διανομής των αγαθών που θα εισάγονταν, γ) τα τρόφιμα που θα εισάγονταν θα καταναλώνονταν αποκλειστικά από τον ελληνικό πληθυσμό, δ) όλη η εγχώρια παραγωγή θα καταναλώνονταν αποκλειστικά από τους Έλληνες. Σε περίπτωση που οι κατοχικές δυνάμεις θα κατανάλωναν εγχώρια τρόφιμα αυτά θα συμψηφίζονταν με ανάλογες εισαγωγές, ε) η επιτροπή θα είχε το δικαίωμα να ελέγχει με επιτόπιες έρευνες αν τηρούνταν οι παραπάνω όροι.²¹ Όλα αυτά θα γίνονταν με την υπόμνηση ότι «ο ανεφοδιασμός ούτος δεν είναι διάρρηξις του αποκλεισμού... αλλ' αποτελεί εξαίρεσιν...».²²

Οι διαπραγματεύσεις της «Επιτροπής Διαχειρίσεως Βοηθημάτων εν Ελλάδι» και η συμφωνία ανταλλαγής ελαιόλαδου

Αρχές Σεπτέμβρη του 1942 έφτασε στην Αθήνα ο σουηδός πρέσβης στην Σόφια Sven Allard. Αμέσως θα ξεκινούσε διαπραγματεύσεις με τους πληρεξούσιους της Γερμανίας και της Ιταλίας στην Ελλάδα, Gunther Altenburg και Pellegrino Ghigi. Σκοπός του Allard ήταν η εφαρμογή των όρων των συμφωνιών και ιδιαίτερα εκείνων που προέβλεπαν τη διάθεση της εγχώριας αγροτικής παραγωγής για τη διατροφή του ελληνικού πληθυσμού. Αυτό θα μπορούσε να γίνει εφικτό μόνο με την παύση των εξαγωγών, τον περιορισμό της κατανάλωσης τροφίμων από τα κατοχικά στρατεύματα και την άδεια προς τους Σουηδούς απεσταλμένους να προβαίνουν σε ελέγχους. Οι Altenburg και Ghigi δήλωσαν αναρμόδιοι επικαλούμενοι ότι οι αρμοδιότητές τους αφορούσαν μόνο τις πολιτικές υποθέσεις και όχι τις στρατιωτικές.²³

Στα τέλη Οκτώβρη ξεκίνησε νέος κύκλος επαφών με τους πληρεξούσιους για οικονομικά ζητήματα Herman Neubacher και Alberto D' Augustino, οι οποίοι διατηρούσαν έκτακτες εξουσίες. Ο Neubacher²⁴ πήρε άμεσα μια δέσμη μέτρων: εισήγαγε τρόφιμα από τον μείζονα οικονομικό χώρο της Γερμανίας, όπως την Τσεχία, σταμάτησε τις εξαγωγές τροφίμων, αποδέσμευσε ποσότητες ελαιόλαδου, που προοριζόνταν για εξαγωγές, διοχετεύοντάς τις στην αγορά της Αθήνας και σταμάτησε να πληρώνει μετρητοίς τους προμηθευτές της *Wehrmacht*.²⁵ Στη

συνέχεια ξεκίνησε διαπραγματεύσεις με τα στελέχη της «Επιτροπής Διαχειρίσεως Βοηθημάτων εν Ελλάδι», της ΕΔΒΕ, δηλαδή της επιτροπής που είχε αναλάβει να διαχειριστεί την εισαγόμενη βοήθεια.²⁶

Από τις πρώτες προκλήσεις που είχε να αντιμετωπίσει η ΕΔΒΕ ήταν ο περιορισμός των απαιτήσεων των κατακτητών πάνω στην ελληνική παραγωγή, τόσο ως προς τις ποσότητες όσο και προς τα είδη. Για τον υπολογισμό της παραγωγής του 1940-1941 και εκείνης του 1941-1942 έπρεπε να βασισθεί σε κρατικές εκθέσεις, οι οποίες δεν ήταν ακριβείς. Ο πρόεδρος της ΕΔΒΕ, ο Σουηδός διπλωμάτης Paul Mohn, προκειμένου να μειώσει τις απαιτήσεις της Γερμανίας και της Ιταλίας, πρότεινε αρχικά να καταρτισθεί ένα επισιτιστικό σχέδιο το οποίο θα περιλάμβανε όλες τις διαθέσιμες ποσότητες τροφίμων, αυτές που προέρχονταν από την εγχώρια παραγωγή, αυτές που θα εισάγονταν από τον Καναδά, καθώς και αυτές που σκόπευαν να εισάγουν οι Δυνάμεις του Άξονα. Το αποτέλεσμα του σχεδίου, το οποίο καταρτίστηκε από κοινού με Σουηδούς, Γερμανούς και Ιταλούς εμπειρογνώμονες ήταν απογοητευτικό. Τα τρόφιμα που αναλογούσαν για τη διατροφή του αστικού πληθυσμού δεν ξεπερνούσαν τις 1.000 θερμίδες την ημέρα. Το σχέδιο θα εγκαταλείπονταν.²⁷

Στη συνέχεια επιβεβαιώθηκε πως οι ανάγκες των στρατιωτικών επιμεληττειών τους σε προϊόντα όπως τα σιτηρά και τα όσπρια θα καλύπτονταν εξ' ολοκλήρου από εισαγωγές. Οι συμφωνίες προέβλεπαν ότι σε περίπτωση κατάλυσης εγχώριων τροφίμων από τις κατοχικές δυνάμεις, αυτά έπρεπε να αναπληρωθούν από ανάλογες εισαγωγές από τις τελευταίες. Η αποζημίωση των τροφίμων που θα καταλάλωναν θα γινόταν βάσει της θερμιδικής τους αξίας. Προϊόντα όπως το λάδι, που θα κάλυπταν και τις εξαγωγικές ανάγκες τους, θα αποκτιούνταν με ανταλλαγή τροφίμων. Η ιταλική πλευρά αναλάμβανε να διαθέσει γι' αυτό το σκοπό 5.300 τόνους σταριού ενώ η γερμανική 5.350 σταριού και 3.000 λαχανικών.²⁸ Συνολικά οι ποσότητες της εγχώριας παραγωγής που ήταν αναγκαίες για τα στρατεύματα ήταν:

Απαιτήσεις γερμανικών και ιταλικών στρατευμάτων επί της εγχώριας αγροτικής παραγωγής							
Ποσότητες σε τόνους	Ελαιόλαδο	Σταφίδες και σύκα	Πατάτες	Φρέσκο γάλα	Κρέας	Τυρί	Σύνολο
Ιταλοί	1.800	4.500	1.000	140	100	100	7.640
Γερμανοί	2.400	3.000	-	380	100	-	5.700
Σύνολο	4.200	7.500	1.000	520	200	100	13.340

Πίνακας 1. Πηγή: B. Helger, *Ravitaillement de la Grèce pendant l'occupation 1941-1944 et pendant les premiers cinq mois après la libération: rapport final de la Commission de gestion pour les secours en Grèce sous les auspices du Comité international de la Croix-Rouge*, Athens, la Société hellénique d'éditions, 1949, σ. 91.

Οι συνολικές ποσότητες που αναλάμβαναν να εισάγουν οι κατακτητές ως αποζημίωση για τις ανάγκες των στρατευμάτων τους και τις εξαγωγές τους ήταν:

Αντισταθμιστικές ποσότητες για την περίοδο 1η Σεπτεμβρίου 1942 - 31η Αυγούστου 1943							
Είδος σε τόνους	Δημητριακά	Αλεύρι	Λαχανικά	Ζάχαρη	Πατάτες	Διάφορα	Σύνολο
Ιταλοί	13.050	4.641	415	136	-	1.230	19.472
Γερμανοί	8.350	-	16.700	7.110	20.000	740	52.900
Σύνολο	21.400	4.641	17.115	7.246	20.000	1.970	72.372

Πίνακας 2. Πηγή: B. Helger, *ό.π.*, σ. 93.

Ύστερα από διαπραγματεύσεις, τα εμπλεκόμενα μέρη έφτασαν σε προκαταρκτική συμφωνία τον Νοέμβριο του 1942. Οι βασικοί όροι της προέβλεπαν ότι οι εξαγωγές τροφίμων θα σταματούσαν άμεσα και θα ξανάρχιζαν ύστερα από συνεννόηση με τον Allard. Ο τελευταίος ή μέλη της ΕΔΒΕ, τα οποία θα ενεργούσαν κατόπιν εντολών του, θα είχαν δικαίωμα πρόσβασης σε αρχεία κρατικών φορέων όπως τα ελληνικά τελωνεία και ελληνικούς κρατικούς και εμπορικούς οργανισμούς. Οι στρατιωτικές επιμελητείες όφειλαν να ενημερώνουν τον Allard για τις διαταγές που θα εξέδιδαν σχετικά με τις επιτάξεις τροφίμων. Για την

περίπτωση απομονωμένων στρατιωτικών μονάδων, κυρίως ιταλικών, στις οποίες χορηγούνταν μηνιαίες δόσεις σε δραχμές για συμπληρωματικές αγορές, οι κατοχικές δυνάμεις ήταν υποχρεωμένες να παρέχουν στοιχεία στον Allard σχετικά με τα ποσά που χορηγήθηκαν καθώς και στις τιμές που αγοράστήκαν τα προϊόντα. Το σχέδιο κατανάλωσης και αντικατάστασης ελληνικών τροφίμων θα είχε ισχύ από την 1η Σεπτεμβρίου 1942 έως την 1η Σεπτεμβρίου 1943. Οι Ιταλοί δεν δίστασαν να δώσουν γραπτές εγγυήσεις για την παραπάνω συμφωνία, ενώ οι Γερμανοί ζήτησαν από τον Allard να μην τους ζητήσει κάτι τέτοιο.²⁹

Όσον αφορά την κατηγορία του ελαιόλαδου, η Γερμανία και η Ιταλία εξέφρασαν την πρόθεση να συνεχίσουν από μόνες τους τις πράξεις ανταλλαγής σταριού, οσπρίων και ζάχαρης με ελαιόλαδο, ώστε να εξασφαλίσουν τις αναγκαίες ποσότητες για τα στρατεύματά τους. Ήδη στη Μυτιλήνη οι Γερμανοί εφάρμοζαν ένα σύστημα απόκτησης του ελαιόλαδου με αντάλλαγμα τη χορήγηση σταριού ή ζάχαρης στους παραγωγούς.³⁰ Όμως αναλάμβαναν την υποχρέωση να παραχωρήσουν μέρος στην κατοχική ελληνική κυβέρνηση για διανομή στον πληθυσμό της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Οι ποσότητες ελαιόλαδου που θα προορίζονταν για τον άμαχο πληθυσμό θα μπορούσαν να αυξηθούν σημαντικά αν συμμετείχε και η ΕΔΒΕ στις πράξεις ανταλλαγής με σάρι.³¹

Το σουηδικό Υπουργείο των Εξωτερικών κοινοποίησε στις 17 Δεκεμβρίου 1942 στο αντίστοιχο βρετανικό το σχέδιο αντικατάστασης για τα τρόφιμα ελληνικής παραγωγής που θα κατανάλωναν οι κατοχικές δυνάμεις. Οι Σύμμαχοι, Αγγλία και ΗΠΑ, δεν ήταν ικανοποιημένες απόλυτα με τις παραπάνω προκαταρκτικές συμφωνίες. Αν και συμφωνούσαν καταρχάς στην αντικατάσταση τροφίμων με αντίστοιχες εισαγωγές ίσης θερμιδικής αξίας,³² αυτό που ήθελαν ήταν η κατανάλωση των κατοχικών στρατευμάτων να περιοριστεί στο ελαιόλαδο, τα λαχανικά και τους ξηρούς καρπούς, όπως η σταφίδα, δηλ. σε προϊόντα όπου υπήρχε πλεόνασμα. Ο Allard και η ΕΔΒΕ έπρεπε να έχουν άμεσο έλεγχο στη διαδικασία απόκτησης του ελαιόλαδου και των ξηρών καρπών. Ο καλύτερος τρόπος για να γίνει αυτό ήταν να μοιραστούν ποσοστό της ελαιοπαραγωγής από κοινού με τους κατακτητές αντί να προσπαθούν εκ των υστέρων να εξακριβώσουν το μερίδιο που είχαν αποκτήσει.³³ Οι δεσμεύσεις που είχε δώσει η γερμανική πλευρά ήταν ρηματικές. Επόμενο ήταν η Μ. Βρετανία και οι ΗΠΑ να απαιτούν περισσότερες εγγυήσεις από τις Δυνάμεις του Άξονα. Απώτερος φό-

βος τους ήταν μήπως οι κατακτητές χρησιμοποιούσαν το πλεόνασμα του προγράμματος εισαγωγών τους ώστε να εκβιάσουν και να εξασφαλίσουν μεγαλύτερο μερίδιο από την ελληνική παραγωγή. Οι Σύμμαχοι, Βρετανοί και Αμερικανοί είχαν επιτρέψει να φθάσει στην Ελλάδα το στάρι. Οι κατακτητές, Γερμανοί και Ιταλοί, έπρεπε να διαθέσουν το δεύτερο σημαντικότερο προϊόν για τη διατροφή των Ελλήνων, το λάδι.

Η βρετανική κυβέρνηση επιθυμούσε να γίνει ξεχωριστή συμφωνία για την κατανάλωση του ελαιόλαδου από τις Κατοχικές Δυνάμεις. Η συλλογή του στην Κρήτη και την Μυτιλήνη και πιθανόν σε άλλα μέρη της Ελλάδας θα πραγματοποιούνταν βάσει των όρων της συμφωνίας που θα γινόταν μεταξύ του Allard και των Κατοχικών Δυνάμεων. Η συμφωνία αυτή θα καθόριζε την κατανομή του ελαιόλαδου που θα συλλεγόταν μεταξύ της ΕΔΒΕ και των κατακτητών, για τις ανάγκες των στρατευμάτων τους και των εξαγωγών τους. Σε καμία άλλη περιοχή της Ελλάδας η παραγωγή λαδιού δεν θα αποκτιούνταν από τους κατακτητές με διαφορετικό τρόπο από αυτόν που καθόριζαν οι όροι της συμφωνίας. Το ύψος της παραγωγής πάνω στο οποίο θα εφαρμοζόταν η συμφωνία ήταν οι 15.000 τόνοι. Σε περίπτωση που συλλέγονταν μεγαλύτερες ποσότητες νέα συμφωνία που θα καθόριζε τη διανομή του πλεονάσματος έπρεπε να υπογραφεί. Μέχρι τότε οι κατακτητές δεν θα είχαν δικαιώματα σε επιπλέον ποσότητες. Οι πρώτοι 6.500 τόνοι θα παραχωρούνταν στην ΕΔΒΕ με σκοπό τη διανομή τους, ως μέρος του προγράμματος αρωγής, στον πληθυσμό. Οι υπόλοιποι θα διανέμονταν μεταξύ της Επιτροπής και των κατακτητών. Οι Κατοχικές Δυνάμεις είχαν την υποχρέωση να εισάγουν τρόφιμα ίσης θερμιδικής αξίας ως αποζημίωση, για το μερίδιό τους. Αυτά θα δίνονταν στην ΕΔΒΕ εκτός από την ποσότητα που θα χρησιμοποιούνταν για να αποκτηθεί η παραγωγή. Η συλλογή, η αποθήκευση και η κατανομή του λαδιού θα ελέγχονταν από κοινού από αντιπροσώπους των Κατοχικών Δυνάμεων και της Επιτροπής και με τέτοιο τρόπο ώστε να εγγυάται πως είχαν εκπληρωθεί οι όροι του σχεδίου. Ο τρόπος που θα πληρωνόταν ο παραγωγός θα ήταν μικτός, εν μέρει με μετρητά εν μέρει σε τρόφιμα. Τα τελευταία θα αντιπροσώπευαν τα 9/10 του βάρους του ελαιόλαδου. Η ΕΔΒΕ θα πλήρωνε αρχικά εξ' ολοκλήρου σε μετρητά για το δικό της μερίδιο. Ο Allard θα αποφάσιζε αργότερα τι θα ήταν πιο πρακτικό γι' αυτή: να παρέχει όλα τα τρόφιμα που ήταν αναγκαία για ανταλλαγή ή τα 5/9.³⁴

Οι αρχικές συμφωνίες δεν είχαν καθορίσει τον τρόπο με τον οποίο θα γίνονταν η εισαγωγή και η διανομή των συμφηφιστικών ποσοτήτων. Η γερμανική πλευρά, λόγω των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι σιδηροδρομικές μεταφορές με την Κεντρική Ευρώπη, είχε προτείνει μέρος τους να εισαχθεί με το σουηδικό πλοίο *Hallaren*, το οποίο θα πραγματοποιούσε τη διαδρομή από την Τεργέστη στον Πειραιά. Η βρετανική κυβέρνηση βρήκε σε αυτή την πρόταση την ευκαιρία να διεκδικήσει τον έλεγχο ενός τμήματος τουλάχιστον. Το δέλεαρ της απόκτησης και της διανομής των προμηθειών ως μέρος του «σουηδικού σχεδίου» άξιζε το ρίσκο ενός μικρού «ανοίγματος» στον βρετανικό αποκλεισμό. Το βρετανικό Υπουργείο Οικονομικού Πολέμου (Ministry of Economic Warfare) θα ετοίμαζε τους όρους της συμφωνίας.³⁵ Οι Σύμμαχοι ήταν έτοιμοι να αποδεχτούν τη χρήση του *Hallaren* με σκοπό τη μεταφορά στην Ελλάδα τροφίμων που θα παρείχαν οι Δυνάμεις του Άξονα υπό συγκεκριμένους όμως όρους. Τα τρόφιμα κατά την άφιξή τους θα παραλαμβάνονταν από την ΕΔΒΕ και θα διανεμόταν ως μορφή βοήθειας, όπως και οι υπόλοιπες ποσότητες που εισάγονταν από τον Καναδά, χωρίς την ανάμειξη ή την παρέμβαση των κατακτητών. Οι εν λόγω προμήθειες παρέχονταν υπό τους όρους του προγράμματος αρωγής, είτε αυτές δεν είχαν ανάλογο είτε αποτελούσαν αποζημίωση για τρόφιμα ελληνικής παραγωγής που είχαν καταναλωθεί από τα κατοχικά στρατεύματα ή είχαν εξαχθεί. Για την τελευταία περίπτωση έπρεπε να γίνει ξεκάθαρο πως η ποσότητα του ελληνικού λαδιού, των ξηρών καρπών και λαχανικών, την οποία θα αποκτούσαν οι κατακτητές, θα υπόκειται στον έλεγχο και τη συγκατάθεση του σουηδού πρέσβη Allard και θα εξαρτιόταν από την ικανοποίηση πρώτα των αναγκών του ελληνικού πληθυσμού. Η κατανάλωση ελληνικών προϊόντων, πέρα από τις κατηγορίες που αναφέρονταν παραπάνω, θα περιοριζόταν, ύστερα από έλεγχο, πάνω στα είδη και τις ποσότητες που περιέγραφε το σχέδιο κατανάλωσης που είχε υποβληθεί στο βρετανικό Υπουργείο των Εξωτερικών στις 17 Δεκεμβρίου 1942.³⁶

Αν με τη συμφωνία για το ελαιόλαδο η βρετανική κυβέρνηση στόχευε στο να περιορίσει τις απαιτήσεις των κατακτητών μέσω της διεκδίκησης και του ελέγχου τμήματος της εγχώριας παραγωγής από την ΕΔΒΕ, με τη συμφωνία για το *Hallaren* επεδίωκε στο να τους εμποδίσει από το να χρησιμοποιήσουν το πλεόνασμα σε θερμίδες του σχεδίου αποζημίωσης τους για να εκβιάσουν μεγαλύτερο μερίδιο από την ελληνική παραγωγή.

Νέες διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν μεταξύ Βερολίνου και της ΕΔΒΕ τον Φεβρουάριο του 1943. Η Γερμανία αποδέχτηκε τους περισσότερους όρους που είχαν θέσει οι Σύμμαχοι για τη χρησιμοποίηση του *Hallaren*. Όσον αφορά τον δεύτερο όρο, που περιλάμβανε το άρθρο που προέβλεπε πως οι ποσότητες ελαιόλαδου που θα καταναλώνονταν θα υπόκειντο στον έλεγχο και στη συναίνεση του Allard, γινόταν δεκτός επί της αρχής. Οι Γερμανοί δεν ήθελαν να δεσμευθούν εκ των προτέρων στο ποια είδη και ποια ποσότητα θα κατανάλωναν. Αποδέχθηκαν μόνο να τα αναπληρώσουν βάσει της θερμοιδικής του αξίας και να δώσουν στατιστικά στοιχεία σχετικά με τις εξαγωγές και τις εισαγωγές τους στην *Επιτροπή*. Τα δύο μέρη έφθασαν στην τελική συμφωνία στις 13 Μαρτίου 1943. Αντίθετα η Ιταλία αρνήθηκε να αποδεχθεί τη συμφωνία για το *Hallaren*. Ο λόγος ήταν πως δεν ήθελε να περιορίσει τις επιτάξεις της στα είδη και τις ποσότητες που περιλάμβανε το σχέδιο που είχε υποβάλει.³⁷

Το μεγαλύτερο πρόβλημα όμως αντιμετώπισε η *Επιτροπή* στις διαπραγματεύσεις για τη συμφωνία του ελαιόλαδου. Η γερμανική και ιδιαίτερα η ιταλική πλευρά έδειξαν την ενόχλησή τους για τους όρους που έθετε η αγγλική κυβέρνηση για τη συμμετοχή της ΕΔΒΕ στη συλλογή της ελαιοπαραγωγής τόσο για αυτούς που ρύθμιζαν τον τρόπο συγκομιδής και αποζημίωσης όσο και για εκείνους που προέβλεπαν πως η μερίδα του λέοντος θα περιερχόταν στη σουηδό-ελβετική επιτροπή. Η Ιταλία αρνήθηκε τη συνεργασία με την ΕΔΒΕ στη συγκομιδή και αποφάσισε να προχωρήσει μόνη της στη συλλογή της. Αποφάσισε να αναλάβει τη συγκομιδή του ελαιόλαδου στην Κρήτη για λογαριασμό των δυνάμεων του Άξονα με ανταλλαγή σταριού από δικά τους αποθέματα μέσω της ιταλικής εταιρίας *Baluri*.³⁸

Η γερμανική πλευρά εντωμεταξύ δεν μπορούσε να καταλάβει γιατί έπρεπε να μοιραστεί την παραγωγή στη Μυτιλήνη από κοινού με την ΕΔΒΕ, όταν η αξία της δική της συμμετοχής σε τρόφιμα στην ανταλλαγή του ελαιόλαδου θα έφτανε τα 2/3 της οκάς. Κανονικά έπρεπε να λάβει η ίδια τα 2/3 και η *Επιτροπή* το 1/3.³⁹ Τα δύο μέρη, Γερμανία και ΕΔΒΕ θα κατέληγαν σε συμφωνία στις 16 Απριλίου 1943 στην Σόφια. Οι όροι της, εν αντιθέσει με τις αρχικές οδηγίες των Βρετανών, είχαν τοπικό χαρακτήρα και η συμμετοχή της ΕΔΒΕ στη συλλογή του ελαιόλαδου θα περιοριζόταν στη Μυτιλήνη. Εκεί η συλλογή θα πραγματοποιούνταν από κοινού μεταξύ της Σουηδικής και της Γερμανικής πλευράς. Η πρόταση για πλη-

ρωμή προς τον παραγωγό και με χρήματα θα εγκαταλείπονταν και η αποζημίωση θα γινόταν αποκλειστικά με τρόφιμα. Η Επιτροπή θα κατέβαλε το 50% της θερμιδικής αξίας σε σάρι ενώ η γερμανική πλευρά το 30% σε όσπρια και το 10% σε ζάχαρη. Η ελεγχόμενη από τους γερμανούς εταιρία «Έλαιον» θα λειτουργούσε ως μεσάζων στις αγορές και θα παρείχε τους αποθηκευτικούς της χώρους δίχως χρέωση. Τέλη θα καταβάλλονταν μόνο για διαχειριστικά έξοδα. Το προϊόν της συγκομιδής θα μοιραζόταν μεταξύ των δύο μερών.⁴⁰

Επιπλέον οι κατακτητές αναλάμβαναν την υποχρέωση να εφαρμόσουν μέτρα που θα διευκόλυναν το έργο του ελέγχου των συμφωνιών από την Επιτροπή. Οι τελευταίοι δεν θα είχαν δικαίωμα να χρησιμοποιήσουν τα σουηδικά πλοία για να μεταφέρουν το μερίδιό τους. Και δύο, Γερμανοί και Ιταλοί αναλάμβαναν να παραχωρήσουν ποσότητες ελαιόλαδου για τις ανάγκες του ελληνικού πληθυσμού. Η συμφωνία θα ίσχυε για την περίοδο από τον Μάιο του 1943 μέχρι την παραμονή της νέας συγκομιδής, δηλαδή το Νοέμβριου του 1943. Νέες διαπραγματεύσεις θα έπρεπε να ξεκινήσουν τον Σεπτέμβριο του 1943 για την παραγωγή του 1943-1944. Το πλοίο *Wiril* θα μετέφερε σάρι από τον Πειραιά για ανταλλαγή με ελαιόλαδο με την Μυτιλήνη.⁴¹ Στην Πελοπόννησο τη συλλογή της ελαιοπαραγωγής θα πραγματοποιούσε η ελληνική κατοχική κυβέρνηση.

Οι διαπραγματεύσεις είχαν αποδειχτεί χρονοβόρες. Η Επιτροπή κατά τη διάρκειά τους δεν είχε τη δυνατότητα για άμεση διαβούλευση με το σουηδικό Υπουργείο των Εξωτερικών και τη λήψη σχετικών οδηγιών. Επιπλέον η σημαντικότερη περίοδος για τη συγκομιδή της παραγωγής είχε περάσει. Η άτεγκτη στάση των κατακτητών, ο κίνδυνος να χάσει έστω και το μερίδιο της Μυτιλήνης μαζί με το δικαίωμα ελέγχου στην κατανάλωση ελαιόλαδου των γερμανικών στρατευμάτων και των εξαγωγών έχαναν την Επιτροπή να υποχωρήσει και να αποδεχτεί τη συμφωνία.⁴²

Συλλέγοντας την ελαιοπαραγωγή στα 1943

Ο προπολεμικός μέσος όρος της ελληνικής ελαιοπαραγωγής κυμαινόταν μεταξύ 100.000 έως 120.000 τόνους. Από αυτούς οι 90.000 απορροφούνταν από την

εσωτερική κατανάλωση. Οι υπόλοιποι προορίζονταν για εξαγωγές. Αναλυτικότερα ο μέσος όρος της προπολεμικής παραγωγής είχε κυμανθεί:

Προπολεμική ετήσια παραγωγή (1928-1938) ελαιόλαδου και βρώσιμων ελιών σε τόνους		
1928	(μ.ό. 1926-31) 87.700	(μ.ό. 1926-1931) 28.400
1929		
1930		
1931		
1932	134.300	36.000
1933	105.400	24.500
1934	122.600	35.800
1935	88.200	33.400
1936	72.600	13.400
1937	187.500	70.800
1938	102.800	25.200

Πίνακας 3. Πηγή: FO 371/32701, R 3014, *Report of Agricultural production in Greece*, Φεβρουάριος 1943.⁴³

Ο αριθμός των ελαιόδεντρων έφτανε σχεδόν τα 50.000.000. Οι σημαντικότερες ελαιοπαραγωγικές περιφέρειες ήταν η Κρήτη, η Πελοπόννησος, η Μυτιλήνη και τα Ιόνια Νησιά. Οι μεγαλύτερες ανάγκες εντοπιζόνταν στις περιφέρειες της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης και η μέση μηνιαία κατανάλωση έφτανε το ένα λίτρο κατ' άτομο. Συγκεκριμένα:

Παραγωγή και κατανάλωση ελαιόλαδου ανά νομό σε τόνους 1936-1938				
Νομοί	Παραγωγή (μ.ό. 1936-38)	Αναλογούσα ποσότητα με Κατανάλωση 14 χιλιόγραμμα κατ. Άτομο ετησίως	Προκύπτων Έλλειμμα	Προκύπτων πλεόνασμα
Αττικής& Βοιωτίας	5.540	16.800	11.260	-
Αιτ. & Ακαρνανίας	1.170	3.850	2.680	-
Φθιωτιδοφωκίδος	1.619	3.290	1.671	-

Παραγωγή και κατανάλωση ελαιόλαδου ανά νομό σε τόνους 1936-1938 (συνέχεια)				
Νομοί	Παραγωγή (μ.ό. 1936-38)	Αναλογούσα ποσότητα με Κατανάλωση 14 χιλιόγραμμα κατ. Άτομο ετησίως	Προκύπτων Έλλειμμα	Προκύπτων πλεόνασμα
Ευβοίας	2.881	2.660	-	221
Σύνολο	11.210	26.600	15.611	221
Αργολιδοκορινθίας	5.072	2.800	-	2.272
Αρκαδίας	1.874	2.800	926	-
Αχαΐας	3.562	3.150	-	412
Ηλείας	1.605	2.170	565	-
Λακωνίας	10.315	2.170	-	8.145
Μεσσηνίας	10.282	4.410	-	5.872
Σύνολο	32.710	17.500	1.491	16.701
Λαρίσης	2.354	4.690	2.336	-
Τρικάλων	-	3.710	3.710	-
Σύνολο	2.354	8.400	6.046	-
Άρτας	58	910	852	-
Θεσπρωτίας	1.730	910	-	820
Ιωαννίνων	382	2.380	1.998	-
Πρέβεζας	4.005	1.120	-	2.885
Σύνολο	6.175	5.320	2.850	3.705
Θεσσαλονίκης	-	7.980	7.980	-
Κιλκίς	-	1.400	1.400	-
Κοζάνης	-	2.940	2.940	-
Πέλλας	-	1.750	1.750	-
Φλώρινας	-	2.240	2.240	-
Χαλκιδικής	743	1.190	447	-
Σύνολο	743	17.500	16.757	-
Ζακύνθου	3.411	700	-	2.711
Κέρκυρας	6.378	1.680	-	4.698
Κεφαλληνίας	2.263	1.120	-	1.143
Σύνολο	12.052	3.500	-	8.552
Λέσβου	15.353	2.590	-	12.763
Σάμου	2.149	1.120	-	1.029
Χίου	2.036	1.190	-	846
Σύνολο	19.538	4.900	-	14.638

Παραγωγή και κατανάλωση ελαιόλαδου ανά νομό σε τόνους 1936-1938 (συνέχεια)				
Νομοί	Παραγωγή (μ.ό. 1936-38)	Αναλογούσα ποσότητα με Κατανάλωση 14 χιλιόγραμμα κατ. Άτομο ετησίως	Προκύπτων Έλλειμμα	Προκύπτων πλεόνασμα
Κυκλάδων	1.134	2.100	966	-
Κρήτης	34.246	6.580	-	27.676
Σύνολο	35.380	8.680	966	27.676
Γενικό σύνολο	120.172	92.400	43.721	71.493

Πίνακας 4. Πηγή: ΙΑΤΕ, Αρχείο Κυριακού Βαρβαρέσου, φάκ. Α4S1Y5F7/1/21, *Το επισιτιστικόν πρόβλημα*, Ιούλιος 1941.⁴⁴

Η παραγωγή του 1940-1941 είχε φτάσει τους 100.000 τόνους. Όταν ολοκληρώθηκε η κατάληψη της ελληνικής επικράτειας, η περίοδος της ελαιοκομιδής και επεξεργασίας της σοδειάς είχε ήδη τελειώσει.⁴⁵ Λογικά, υπό κάποιες προϋποθέσεις, θα έπρεπε να υπάρχει επάρκεια στο ελαιόλαδο για όλη τη χρονιά. Όμως ο συνδυασμός επιτάξεων και εξαγωγών από τους κατακτητές, καθώς και η εκμετάλλευση μεγάλου μέρους της παραγωγής από τα δίκτυα της μαύρης αγοράς προκάλεσε τεράστιες ελλείψεις στην αγορά της Αθήνας. Αυτό φάνηκε καθαρά στην αύξηση της τιμής του. Η τιμή της μίας οκάς λαδιού, ενώ τον Σεπτέμβριο του 1940 κόστιζε 60 δραχμές, τον Σεπτέμβριο του 1941 είχε ανέλθει στις 425 δραχμές. Ο εμπορικός ακόλουθος της ελληνικής πρεσβείας στην Ελβετία θα ενημέρωνε σχετικά τον Κυριάκο Βαρβαρέσο: «αύται τιμαί αφορώσιν είδη προσφερομένα εις την ανεπίσημον αγοράν καθόσον, ως γνωστόν, η επίσημος τοιαύτη ουδέν σχεδόν προς πώλησιν παρέχει».⁴⁶

Παρά τις απαισιόδοξες κρατικές προβλέψεις για το μέγεθος της παραγωγής του 1941-1942 άλλες ανεξάρτητες πηγές δείχνουν πως κυμάνθηκε στα ίδια επίπεδα με εκείνα του 1940-1941.⁴⁷ Η κατοχική κυβέρνηση Τσολάκογλου θα προέβαινε σε πιο δραστικά μέτρα θεσμοθετώντας την πλήρη απογραφή των κατόχων ελαιόλαδου. Με το νόμο 779/41 απαγόρευε την ελεύθερη συγκέντρωση και εμπορεία ελαιόλαδου. Την αγορά, συλλογή και μεταφορά του αναλάμβανε για λογαριασμό της κυβέρνησής ο *Κεντρικός Οργανισμός Συγκεντρώσεως και*

Κυκλοφορίας Ελαιολάδων και Σπορελαίων (ΚΟΣΚΕ) σε συνεργασία με τις τοπικές ενώσεις εμπόρων ελαιόλαδου.⁴⁸ Παρά την υιοθέτηση των παραπάνω μέτρων, η προσπάθειά της κατοχικής κυβέρνησης να διεισδύσει και να ελέγξει τα δίκτυα αγοράς του ελαιόλαδου δεν θα είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Η μαύρη αγορά εξακολουθούσε να είναι ο κύριος προμηθευτής για τα αστικά κέντρα. Το ελαιόλαδο προερχόταν από τις περιφέρειες της Κρήτης και της Πελοποννήσου. Και το λάδι που ήταν διαθέσιμο στην αγορά της Αθήνας δεν σήμαινε ότι ήταν και καλής ποιότητας.⁴⁹

Το διακύβευμα για την ΕΔΒΕ μέσα από τη συμμετοχή της στη διαδικασία ανταλλαγής ήταν να περιορίσει τις γερμανικές απαιτήσεις, να εφαρμόσει έλεγχο στην κατανάλωσή τους, να διεισδύσει στα ήδη υπάρχοντα δίκτυα της μαύρης και της ανταλλακτικής αγοράς, να αποκτήσει μερίδιο τόσο από τη φανερή όσο και την κρυφή παραγωγή και να την προσφέρει σε τιμές προσιτές στους κατοίκους των αστικών κέντρων. Εν ολίγοις να αποκτήσει τον έλεγχο τμήματος της ελαιοπαραγωγής της Μυτιλήνης.

Οι εκτιμήσεις της ΕΔΒΕ για την επερχόμενη ελαιοπαραγωγή του 1942-1943 ήταν αισιόδοξες. Το πρόβλημα όμως ήταν ότι ο συνδυασμός των επιτάξεων μαζί με τον έλεγχο που είχε επιβληθεί στα ελαιοτριβεία από τις ελληνικές κατοχικές αρχές και τις κατοχικές δυνάμεις και το υψηλό παρακράτημα που έφτανε μέχρι το 25% είχαν οδηγήσει τους παραγωγούς στο να αρνούνται να παραδώσουν ολόκληρη την παραγωγή τους στο αντίτιμο που χορηγούσαν οι κατακτητές και να κρύβουν το πλεόνασμά τους.⁵⁰ Έπειτα επεξεργάζονταν οι ίδιοι την παραγωγή τους με αυτοσχέδια πρωτόγονα μέσα.⁵¹ Στη συνέχεια σε αρκετά χωριά οι κάτοικοι μετέφεραν το ελαιόλαδο με καΐκια στην Μακεδονία όπου το αντάλλαζαν με τρόφιμα.⁵² Στην Μυτιλήνη οι γερμανικές εκτιμήσεις υπολόγιζαν πως η παραγωγή θα έφτανε τους 6.000 τόνους ενώ ελληνικοί κύκλοι την ανέβαζαν στους 12.000 έως 13.000. Σύμφωνα με εκτιμήσεις της ΕΔΒΕ η κατανάλωση ελαιόλαδου στο νησί έφτανε τους 5.000 τόνους ετησίως. Την ίδια ώρα υπήρχαν περίπου αδιάθετοι 4.000 τόνοι, από τους οποίους είχαν δηλωθεί στις γερμανικές αρχές μόνο οι 2.000.⁵³

Οι Γερμανοί, μετά την άφιξη του Neubacher, αν και είχαν σταματήσει τις επιτάξεις και εξαγωγές ελαιόλαδου, εξακολουθούσαν να επιδιώκουν τον έλεγχο της παραγωγής και τη διακίνησή του, εκδίδοντας οι ίδιοι άδειες για εξαγωγές προς

την ελληνική ενδοχώρα. Παρείχαν στάρι και ζάχαρη στον παραγωγό με αντάλλαγμα ελαιόλαδο σε μια κατώτερη θερμιδικά ισοτιμία. Τμήμα της ποσότητας σταριού που προοριζόταν για ανταλλαγή είχε χρησιμοποιηθεί και ως νόμισμα για την πληρωμή των εργατών που συμμετείχαν στη συγκομιδή: 300 γραμμάρια για τις γυναίκες 450 για τους άνδρες.⁵⁴ Τη συγκέντρωση είχε αναλάβει η ελεγχόμενη από αυτούς εταιρία «Έλαιον».⁵⁵ Υπεύθυνη για την έκδοση των αδειών για τη μεταφορά του ελαιόλαδου ήταν η γερμανική Wirtschaftsstab στην Αθήνα η οποία εξέδιδε άδειες για λογαριασμό των γερμανικών αρχών και της Επιτροπής. Όμως άδειες εξαγωγής εξέδιδαν και οι γερμανικές στρατιωτικές αρχές της Μυτιλήνης ύστερα από συνεννόηση με την Wirtschaftsstab της Αθήνας.⁵⁶

Η είδηση για τη συμφωνία μεταξύ Γερμανών και ΕΔΒΕ για την ελαιοπαραγωγή αρχικά προκάλεσε ενθουσιασμό στην Μυτιλήνη, όταν ανακοινώθηκε τον Μάιο του 1943. Σύντομα όμως ο ενθουσιασμός θα αποδεικνυόταν προϊόν παρανόησης των όρων της συμφωνίας. Ο ουδέτερος αντιπρόσωπος της ΕΔΒΕ Arno στην Λέσβο δέχθηκε την επίσκεψη εμπόρων οι οποίοι δήλωσαν ότι ήταν έτοιμοι να τον προμηθεύσουν λάδι και συγχρόνως πίεζαν αυτό να διοχετευθεί στην αγορά της Θεσσαλονίκης όπου θα μπορούσε να «πιάσει» καλύτερη τιμή από αυτήν της Αθήνας. Οι έμποροι πίστευαν πως με την ΕΔΒΕ θα παράκαμπταν το σύστημα αδειών εξαγωγής που εφαρμόζαν οι Γερμανοί και θα μπορούσαν να πουλήσουν μεγάλες ποσότητες λαδιού στις αγορές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης αποκομίζοντας μεγαλύτερα κέρδη.⁵⁷

Η αντίδραση του Arno ήταν άμεση καθιστώντας σαφές πως σκοπός της ΕΔΒΕ δεν ήταν να βγάλει κέρδη μέσα από τις συμφωνίες ανταλλαγής αλλά να προσφέρει ελαιόλαδο σε όσο το δυνατόν πιο προσιτές τιμές στον πληθυσμό της Αθήνας που υπέφερε. Ο αρχικός ενθουσιασμός έδωσε τη θέση του στη θυμηδία. Ακόμη και η τοπική ΚΕΔΕΣ με επικεφαλής τον Μητροπολίτη δήλωσε την παραίτησή της ως ένδειξη διαμαρτυρίας. Αμέσως ξεκίνησε μία καμπάνια από τους εμπόρους με κύριο σκοπό να εμποδιστεί κάθε συναλλαγή με βάση τους όρους της συμφωνίας ανταλλαγής. Το αποτέλεσμα ήταν η συγκομιδή να αποφέρει μόνο 170 τόνους μέχρι τον Αύγουστο. Επιπλέον υπήρχαν άλλοι 300 τόνοι από τα γερμανικά αποθέματα που είχαν μείνει στο νησί.⁵⁸ Ο ίδιος σουηδός πρέσβης στη Σόφια Allard μαζί με τον ειδικό πληρεξούσιο του Ράιχ Neubacher θα μετέβαιναν στην Μυτιλήνη για να αντιμετωπίσουν την κατάσταση.⁵⁹

Εκεί πραγματοποιήθηκε σύσκεψη μαζί με τον Μητροπολίτη, τις γερμανικές στρατιωτικές αρχές και εκπροσώπους των εμπόρων και των παραγωγών. Ο Allard θα έφερνε μαζί του μία εγκύκλιο του αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού προς τον Μητροπολίτη με την οποία παρότρυνε αυτόν και τον κλήρο του νησιού να διευκολύνουν την προσπάθεια της Επιτροπής για την απόκτηση ελαιόλαδου για τις ανάγκες του πληθυσμού της Αθήνας. Ο Μητροπολίτης δέχτηκε να προσφέρει ο ίδιος 200 τόνους λάδι.⁶⁰ Ο Allard τόνισε στον Neubacher πως οι συνθήκες πλέον ήταν διαφορετικές: η Επιτροπή έπρεπε να έχει προτεραιότητα στην απόκτηση των αποθεμάτων που υπήρχαν πριν την άφιξη του Wiril. Ο Neubacher συναινέσε και παραχώρησε τα γερμανικά αποθέματα που είχαν συλλεχθεί πριν την 1η Μαΐου. Το Wiril θα παρέμενε στην Λέσβο για 14 ημέρες. Σε ρηματική συμφωνία μεταξύ των δύο αποφασίστηκε να αυξηθεί η ποσότητα τροφίμων που θα προορίζονταν για ανταλλαγή με λάδι. Αυτή θα ανερχόταν πλέον σε 75% στάρι, 25% όσπρια και 25% ζάχαρη για κάθε οκά λάδι, για το διάστημα που το Wiril θα έμενε στη Μυτιλήνη. Ο Allard μαζί με τον Neubacher προσπάθησαν να πείσουν τόσο τους εμπόρους όσο και τους παραγωγούς να ανταλλάξουν την παραγωγή τους. Η συλλογή απέφερε συνολικά μόλις 774 τόνους.

Τα τρόφιμα που πρόσφεραν και οι δύο ισοδυναμούσαν με 7.250 δραχμές όταν μία οκά ελαιόλαδο κόστιζε 8.000 δραχμές. Για τον έμπορο και τον μεγαλοπαραγωγό εξακολουθούσε να είναι πιο συμφέρουσα η διοχέτευση των αποθεμάτων στη μαύρη αγορά της Αθήνας, όπου η τιμή της οκάς ήταν πολλαπλάσια και τα περιθώρια κέρδους μεγαλύτερα. Ο παραγωγός του χωριού αρχικά έδειξε κάποια προθυμία για συνεργασία.⁶¹ Όμως η θέα δύο βορειοευρωπαίων που μιλούσαν δύο ακατάληπτες γλώσσες όχι μόνο δεν ήρε τη διστακτικότητά του για την ανταλλαγή του ελαιόλαδου αλλά ενέτεινε και την καχυποψία του. Όπως εύστοχα θα παρατηρούσε ο P. Mohn για τους χωρικούς, «ρωτιόνταν πώς και έγινε και παρουσιαζόμασταν σε τούτη την υπόθεση συντροφικά με τους Γερμανούς». Ο απλός αγρότης είχε κρατήσει την ποσότητα που του ήταν αναγκαία και είχε δώσει ένα τμήμα της παραγωγής του για να εξασφαλίσει το αναγκαίο στάρι πριν την υπογραφή της συμφωνία ανταλλαγής με την ΕΔΒΕ, «να το πουλήσουν όμως στις Δυνάμεις Κατοχής, με τους όρους που ήθελαν εκείνες, αυτό ποτέ, δεν υπήρχε τέτοιο ζήτημα». Επιπλέον οι στρατιωτικές εξελίξεις στο μέτωπο της Βορείου Αφρικής προμήνυαν ότι η απελευθέρωση ήταν κοντά, οπότε η κρυφή

παραγωγή θα μπορούσε να πωληθεί σε πολύ καλύτερες τιμές.⁶² Παράλληλα δεν μπορούσε να καταλάβει γιατί το σύνολο των κατοίκων των πόλεων λάμβαναν καθημερινά το ψωμί τους από την ΕΔΒΕ ενώ ο ίδιος για να αποκτήσει από αυτήν το πολυπόθητο στάρι έπρεπε να το ανταλλάξει με το λάδι του.⁶³

Κατά την παραμονή του στην Μυτιλήνη ο Allard πραγματοποίησε μια έρευνα σχετικά με τη διακίνηση του ελαιόλαδου προς την ελληνική ενδοχώρα. Αυτή απέδειξε ότι όλο αυτό το διάστημα οι τοπικές γερμανικές αρχές εξέδιδαν άδειες εξαγωγής ελαιόλαδου για τα αστικά κέντρα της Αθήνα και της Θεσσαλονίκης είτε εν αγνοία των ανώτερων αρχών τους στην Αθήνα ή παρακάμπτοντας τις εντολές τους. Υπολογισμός της ελαιοπαραγωγής που είχε περάσει στα χέρια της μαύρης αγοράς δεν μπορούσε να γίνει ούτε κατά προσέγγιση. Σύμφωνα με τον ίδιο έπρεπε να ανερχόταν σε χιλιάδες τόνους κάθε χρόνο. Την ίδια ώρα ελαιόλαδο χρησιμοποιούνταν για την παρασκευή σαπουνιού. Η έρευνα έδειξε πως μεταξύ 6 Αυγούστου 1942 και 31 Ιούλη 1943 είχε δοθεί άδεια για μεταφορά 211.761 οκάδων σαπουνιού.⁶⁴

Η έρευνα συνεχίστηκε και στα βιβλία της εταιρίας «Έλαιον» για την περίοδο από την 1η Σεπτεμβρίου 1942 έως την 30ή Απριλίου 1943. Αυτή έδειξε πως 3.537 τόνοι ανεπεξέργαστο ελαιόλαδο είχαν ταξιδέψει από την Μυτιλήνη. Μέσα σε αυτά τα φορτία περιλαμβάνονταν σημαντικές ποσότητες που είχαν εξαχθεί με τη χορήγηση παράνομων αδειών, άρα η εταιρία είχε επίγνωση και συμμετοχή στην εν λόγω διαδικασία. Αυτοί οι αριθμοί δεν σήμαινε πως περιλάμβαναν το σύνολο των εξαγωγών και των συναλλαγών που είχαν πραγματοποιηθεί. Η κατανάλωση των γερμανικών στρατευμάτων είχε φτάσει τους 200 τόνους το μήνα και σύμφωνα με τον Allard δεν είχε προκαλέσει τοπικό διατροφικό έλλειμμα. Ο Allard θα διαμαρτύρονταν όμως στον Neubacher ειδικότερα για το ζήτημα της έκδοσης των παράνομων αδειών και θα απαιτούσε όλες οι άδειες εξαγωγής να παραπέμπονται στον ουδέτερο αντιπρόσωπο της ΕΔΒΕ στην Μυτιλήνη. Παράλληλα η χρήση ελαιόλαδου από τις σαπωνοποιίες αποτελούσε κατάφωρη παραβίαση των συμφωνιών και έπρεπε να σταματήσει. Ο Neubacher δεν είχε αντίρρηση για τις παραπάνω απαιτήσεις και υποσχέθηκε πως θα φρόντιζε οι γερμανικές αρχές στην Μυτιλήνη να λάβουν οδηγίες σύμφωνα με τις επιθυμίες του Allard. Την ίδια ώρα ο τελευταίος θα έδινε εντολή στο νέο πρόεδρο της ΕΔΒΕ, τον αρεοπαγίτη Emil Sandstrom, να εξακριβώσει εάν

όντως είχαν εκδοθεί από τις γερμανικές αρχές της Αθήνας κανονισμοί ελέγχου σύμφωνα με τις απαιτήσεις του.⁶⁵ Αυτό που δεν μπόρεσε να εξακριβώσει η ΕΔΒΕ ήταν ότι οι γερμανικές αρχές επέτρεπαν, την ίδια περίοδο, την ανταλλαγή ελαιόλαδου από την Μυτιλήνη με την *Αυτόνομη Υπηρεσία Επισιτισμού Μακεδονίας*.⁶⁶ Ο έμπορος ή ο εκπρόσωπος ενός χωριού της Μυτιλήνης αναλάμβανε να ανταλλάξει το ελαιόλαδο με στάρι του συνεταιρισμού ενός χωριού στην Μακεδονία. Η ιστοιμμία της ανταλλαγής κυμαινόταν σε 60-80% σε δημητριακά μαζί με 20-40% σε μετρητά.⁶⁷ Με την ανοχή που επεδείκνυαν οι Γερμανοί σε αυτές τις συναλλαγές με ένα κρατικό φορέα όπως η ΑΥΕΜ, προσπαθούσαν να ελέγξουν και την ανταλλακτική αγορά. Η έρευνα για τις ποσότητες ελαιόλαδου που είχαν συλλέξει στην Μυτιλήνη οι Γερμανοί από την 1η Σεπτέμβρη 1942 έως την 30ή Απριλίου 1943, δηλαδή πριν ισχύσει η συμφωνία ανταλλαγής, έδειξε πως ανέρχονταν στους 4.500 τόνους.⁶⁸ Η διάθεση τους είχε γίνει:

Συλλογή ελαιόλαδου από τη γερμανική πλευρά στην Μυτιλήνη (1η Σεπτεμβρίου 1942-30ή Απριλίου 1943)	
Κατηγορία	Ποσότητα σε τόνους
Εξαγωγές	1.000
Κατανάλωση από τα γερμανικά στρατεύματα για την περίοδο 1/9/1942 – 30/4/1943 (συμπεριλαμβανομένης και της τροφοδοσίας εργατών)	1.472
Κατανάλωση γερμανικών στρατευμάτων το Μάιο του 1943 (αφορά ποσότητες που η αποστολή τους είχε ξεκινήσει το μήνα Απρίλιο. Μέσα σε αυτές συμπεριλαμβάνεται και η τροφοδοσία εργατών)	362
Άμαχος πληθυσμός Αθήνας και Πειραιά	740
Άμαχος πληθυσμός Θεσσαλονίκης	125
Αδιάθετη ποσότητα	450
Γενικό σύνολο	4.113

Πίνακας 5, Πηγή: ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Αποστολή Α', φάκ. 12, αρ. εγγρ. 060, *Aide-Memoire*, Stockholm 9 Οκτωβρίου 1943.

Σύμφωνα με τις πρώτες έρευνες, η παραπάνω ποσότητα είχε συλλεχθεί πριν την 1η Απριλίου 1943 ενώ διεξάγονταν διαπραγματεύσεις για τη συμφωνία για το *Hallaren* και πριν οι Γερμανοί εφαρμόσουν περιορισμούς στην κατανάλωση των στρατευμάτων τους. Η αναντιστοιχία μεταξύ του αρχικού αριθμού των 4.500 και των 4.113 τόνων, αποδιδόταν στο ότι το λάδι που έφυγε από την Μυτιλήνη ήταν πολύ υψηλής οξύτητας. Όσον αφορά τη διανομή προς τον άμαχο πληθυσμό της Αθήνας και του Πειραιά αυτή είχε λάβει χώρα τον Δεκέμβριο του 1942, τον Ιανουάριο και τον Απρίλιο του 1943, σε αναλογία 125 δράμια (400 γραμμάρια) το άτομο κάθε μήνα. Τον Δεκέμβριο του 1942 οι γερμανικές ποσότητες συμπλήρωσαν αυτές του κατοχικού Υπουργείου Επισιτισμού που διανέμονταν με δελτίο, ενώ για τους μήνες Ιανουάριο και Απρίλιο παραδόθηκαν στο κατοχικό Υπουργείο Επισιτισμού.⁶⁹

Όσον αφορά τη συνολική κατανάλωση ελαιόλαδου από τη γερμανική πλευρά, για την περίοδο από την 1η Σεπτεμβρίου 1942-31η Αυγούστου 1943, αυτή έδειξε πως είχε υπερβεί κατά πολύ τις αρχικές προβλέψεις. Τα γερμανικά στρατεύματα είχαν καταναλώσει 2.700 τόνους αντί για 2.400, θερμιδικής αξίας 25.110.000.000. Επίσης είχαν υπάρξει εξαγωγές 1.800 τόνων αξίας 16.740.000.000. Το ελαιόλαδο που είχε καταναλωθεί είχε ανέλθει στις 41.850.000.000 θερμίδες όταν η συνολική γερμανική κατανάλωση ελληνικών τροφίμων είχε φτάσει τις 75.520.000.000.⁷⁰ Η ιταλική πλευρά είχε αναλάβει η ίδια τη συγκέντρωση του ελαιόλαδου στην Κρήτη με ανταλλαγή σταριού. Ύστερα από την εισαγωγή σταριού από την ΕΔΒΕ η τιμή του τελευταίου στην Κρήτη έπεφτε σταθερά σε μία ισοτιμία που επέτρεπε στην ιταλική πλευρά να προχωρήσει μόνης της με ένα χαμηλότερο κόστος στην ανταλλαγή ελαιόλαδου με σάρι δίχως να έχει ανάγκη την ΕΔΒΕ.⁷¹

Συγκεκριμένα:

Τιμές τροφίμων στην κατοχική Κρήτη σε δραχμές ανά οκά Ιούνιος 1942 -Φεβρουάριος 1943			
Κατηγορία	Ιούνιος 1942	Νοέμβριος 1942	Φεβρουάριος 1943
Στάρι	6.000	15.000	3.000
Ψωμί	4.000	12.000	3.000
Ελαιόλαδο	4.000	4.500	2.700

Τιμές τροφίμων στην κατοχική Κρήτη σε δραχμές ανά οκά Ιούνιος 1942 -Φεβρουάριος 1943 (συνέχεια)			
Κατηγορία	Ιούνιος 1942	Νοέμβριος 1942	Φεβρουάριος 1943
Όσπρια	6.000	20.000	8.000
Φρέσκα λαχανικά	500	18.000	7.000
Ζάχαρη	7.000	26.000	12.000
Πατάτες	2.000	5.000	4.000
Κρέας	4.000	25.000	10.000

Πίνακας 6. Πηγή: HS 5/728, Report No. 1 written 5 Ιανουαρίου 1943, Major P. M. Leigh-Fermer.

Τη διαδικασία ανταλλαγής του ελαιόλαδου στην Κρήτη για τις δυνάμεις του Άξονα είχε αναλάβει η ιταλική εταιρία *Baluri*. Σύμφωνα με τον πρώτο έλεγχο που διεξήγαγε η ΕΔΒΕ, η ανταλλαγή του ελαιόλαδου γινόταν με στάρι. Το ελαιόλαδο που συλλεγόταν καταναλώνονταν είτε από τα κατοχικά στρατεύματα είτε στέλνονταν για τις ανάγκες τους στην ηπειρωτική Ελλάδα ο έλεγχος της ΕΔΒΕ έδειξε πως για την ανταλλαγή με ελαιόλαδο στην Κρήτη είχαν εισαχθεί 1.970 τόνοι σταριού από την Ιταλία. Άλλοι 398 δημητριακών από το Banat είχαν παραχωρηθεί από την γερμανική πλευρά γι' αυτό το λόγο. Επιπλέον εγχώριες ποσότητες δημητριακών από την Κωπαΐδα είχαν χρησιμοποιηθεί για τον ίδιο σκοπό. Εξαγωγές δεν είχαν παρατηρηθεί με εξαίρεση τα Δωδεκάνησα και τη Σύρο.⁷²

Συλλογή ελαιόλαδου από την ιταλική πλευρά στην Κρήτη (1η Σεπτεμβρίου 1942-30η Απριλίου 1943)	
Κατηγορία	Ποσότητα σε τόνους
Κατανάλωση γερμανικών και ιταλικών στρατευμάτων στην Κρήτη	1.300
Κατανάλωση ιταλικών στρατευμάτων στην ηπειρωτική Ελλάδα	750
Εξαγωγές στη Ρόδο	245
Σύρος	55

Συλλογή ελαιόλαδου από την ιταλική πλευρά στην Κρήτη (1η Σεπτεμβρίου 1942-30η Απριλίου 1943) (συνέχεια)	
Κατηγορία	Ποσότητα σε τόνους
Άμαχος πληθυσμός της Αθήνας	280
Άμαχος πληθυσμός στην Κρήτη	240
Ιταλική παροικία στην Αθήνα και τον Πειραιά και διπλωματικό σώμα	300
Γενικό σύνολο	3.170

Πίνακας 7. Πηγή: ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Αποστολή Α', φάκ. 12, αριθ. εγγρ. 060, Aide-Memoire, Stockholm 9 Οκτωβρίου 1943

Ο συνολικός έλεγχος, μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1943, δεν ολοκληρώθηκε ποτέ, λόγω της ιταλικής παράδοσης και περιορίστηκε μέχρι τον Αύγουστο του 1943. Ο μεταπολεμικός έλεγχος απέδειξε πως η προβλεπόμενη κατανάλωση ελαιόλαδου της ιταλικής πλευράς είχε ξεπεράσει τις αρχικές προβλέψεις. Από τους 1.800 τόνους ελαιόλαδο θερμιδικής αξίας 16.740.000.000, τελικά είχε φτάσει τους 2.565 τόνους αξίας 23.850.000.000 θερμίδων, όταν η συνολική κατανάλωση των ιταλικών στρατευμάτων σε τρόφιμα ελληνική παραγωγής είχε ανέλθει για την περίοδο από την πρώτη 1η Σεπτεμβρίου 1942-31η Αυγούστου 1943 τις 41.773.000.000 θερμίδες.

Στις παραπάνω ποσότητες δεν περιλαμβάνονται αυτές που επιτάχθηκαν από τα ιταλικά στρατεύματα κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων για την καταστολή του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ, 73 οι κλοπές που πραγματοποιήθηκαν, τα πρόστιμα που επιβλήθηκαν καθώς και το λαθρεμπόριο που πραγματοποιούσαν ιταλοί στρατιώτες ανταλλάσσοντας υλικά των στρατοπέδων με τρόφιμα. Όσον αφορά την ανταλλαγή στην Κρήτη η *Baluri* χρησιμοποίησε 3.500 τόνους στάρι και απέκτησε 4.400 τόνους λάδι, σε μια ισοτιμία ανταλλαγής που υπολειπόταν τόσο δραχμικά όσο και θερμιδικά. Αυτό που εκμεταλλεύτηκε η ιταλική πλευρά στην Κρήτη ήταν ο διαφορετικός τιμάρθμος από αυτόν της Αθήνας σε βασικά προϊόντα όπως το στάρι και το λάδι, η πτώση στις τιμές που επέφεραν οι εισαγωγές σταριού του σουηδικού σχεδίου. Τα παραπάνω μαζί με τη χρήση εγχώριων και «γερμανικών» δημητριακών της επέτρεπαν

να εξασφαλίσει το ελαιόλαδο σε ευνοϊκούς για αυτήν όρους. Ακόμα και ο Neubacher θα παραδεχόταν πως η όλη επιχείρηση αποτέλεσε ένα σκάνδαλο.⁷⁴ Οι ποσότητες που συνέλλεξε η *Baluri* ανήλθαν:

Ποσότητα ελαιόλαδου που συλλέχθηκε στην Κρήτη από την <i>Baluri</i> σε τόνους	
Ποσότητες που χρησιμοποιήθηκαν στην Κρήτη	
Ιταλικά στρατεύματα	357
Γερμανικά στρατεύματα	1.070
Ελληνικές αρχές και εργαζόμενοι	240
Ποσότητες που στάλθηκαν στην Αθήνα	
Ιταλικά στρατεύματα	1050
Ιταλική παροικία	400
Υπουργείο Επισιτισμού	792
ΕΔΒΕ	59
Ποσότητες που στάλθηκαν στη Σύρο	
Ελληνικές αρχές και εργαζόμενοι	52
Ποσότητες που εξήχθησαν	
Δωδεκάνησα	332
Ιταλία	48
Σύνολο	4.400

Πίνακας 8. Πηγή: B. Helger, *ό.π.*, σσ. 104-105.

Οι σύμμαχοι, Αγγλία και ΗΠΑ, δεν ήταν ικανοποιημένοι με το αποτέλεσμα των συμφωνιών ανταλλαγής. Ήδη από τις αρχές Αυγούστου του 1943, η αμερικανική πρεσβεία στη Στοκχόλμη θα ζητούσε εξηγήσεις γιατί ο Allard, υπό αυτές τις συνθήκες, είχε αποδεχθεί τελικά τον ίσο με τη γερμανική πλευρά κα-ταμερισμό της παραγωγής ελαιόλαδου στη Μυτιλήνη.⁷⁵

Ο Allard θα υπερασπιζόταν τις επιλογές του. Αρχικά υποστήριξε πως σύμφωνα με τις οδηγίες του Camps του βρετανικού Ministry of Economic Warfare διατηρούσε την ελευθερία κινήσεων ώστε να πετύχει την καλύτερη δυνατή συμφωνία με τους Γερμανούς. Οι τελευταίοι, το φθινόπωρο του 1942, διέθεταν μόνο

όσπρια και ζάχαρη. Αντίθετα η ΕΔΒΕ είχε το πολυπόθητο στάρι. Οι Γερμανοί δίχως τη συνεργασία ή τη συμμετοχή της Επιτροπής θα ήταν αδύνατο να πραγματοποιήσουν από μόνοι συναλλαγές ανταλλαγής ελαιόλαδου. Όμως τον Απρίλη του 1943 είχαν εισαγάγει μεγάλες ποσότητες σταριού και ζάχαρης στην Θεσσαλονίκη και ήταν σε θέση να προχωρήσουν αποκλειστικά οι ίδιοι σε ανταλλαγές με ελαιόλαδο. Το στάρι πλέον ήταν ένα προϊόν που βρισκόταν σε επάρκεια και η τιμή του είχε πέσει, ενώ αυτή της ζάχαρης ανέβαινε μέρα με τη μέρα. Οι όροι είχαν αντιστραφεί και πλέον αυτός που βρισκόταν σε δυσμενή θέση ήταν η ΕΔΒΕ. Οι Γερμανοί ζητούσαν τα 2/3 της συγκομιδής και έδιναν το 1/3 στην ΕΔΒΕ, από τη στιγμή που η αξία σε δραχμές της συνεισφοράς τους στην ανταλλαγή έφτανε τα 2/3 ενώ της σουηδό-ελβετικής επιτροπής το 1/3. Το ότι το μερίδιο της ΕΔΒΕ ανέβηκε στο 50% αποτελούσε επιτυχία της για τον Allard και υποχώρηση της γερμανικής πλευράς. Όταν έφτασε στη Μυτιλήνη τον Αύγουστο του 1943, μια οκά στάρι κόστιζε 3.000 δραχμές, μια οκά ζάχαρη 16.000 και μια οκά όσπρια 4.000 δραχμές. Το κόστος της συνεισφοράς της ΕΔΒΕ άγγιζε τις 1.500 δραχμές για την οκά το λάδι, όταν η γερμανική έφτανε τις 2.800 δραχμές.⁷⁶

Αν και η Κρήτη με την πολλαπλάσια παραγωγή της δεν συμπεριλήφθηκε τελικά, όπως ήθελαν οι σύμμαχοι, στη συμφωνία ανταλλαγής, η Μυτιλήνη παρουσίαζε κάποια πλεονεκτήματα, πάντα σύμφωνα με τον Allard. Από τη στιγμή που η Θεσσαλονίκη συνδεόταν σιδηροδρομικά με την Κεντρική Ευρώπη και μεγάλος όγκος των γερμανικών στρατευμάτων ήταν αναπτυγμένος στην Κεντρική Μακεδονία φυσικό ήταν μεγάλο μέρος της ελαιοπαραγωγής της Μυτιλήνης να διοχετευόταν εκεί, τόσο για την κατανάλωση των στρατευμάτων όσο και για εξαγωγές. Η ΕΔΒΕ είχε κάθε συμφέρον, αντίθετα με τους Γερμανούς, να συνάψει έστω και αυτή την περιορισμένη σε έκταση συμφωνία. Με αυτήν θα μπορούσε η ίδια να αποκτήσει και να διανείμει υπό τον έλεγχο της ελαιόλαδο στον πληθυσμό της Αθήνας σε εξαιρετικά χαμηλές τιμές και παράλληλα ήταν η μόνη ευκαιρία να εξασφαλίσει αποτελεσματικό έλεγχο στην ελαιοπαραγωγή της Μυτιλήνης.⁷⁷

Η συμφωνία του Βουκουρεστίου

Η συμφωνία ανταλλαγής του ελαιόλαδου έληγε παραμονές της νέας συγκομιδής, δηλαδή τον Νοέμβριο του 1943 και νέες διαπραγματεύσεις έπρεπε να ξεκινήσουν τον Σεπτέμβριο, μαζί με συνομιλίες για το πρόγραμμα αποζημίωσης του νέου οικονομικού έτους.

Η νέα περίοδος θα ξεκινούσε με την παράδοση της Ιταλίας, την επέκταση της γερμανικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο⁷⁸ και με σημαντικές αλλαγές στη στρατιωτική και πολιτική διοίκησή της.⁷⁹ Τα προβλήματα τροφοδοσίας που αντιμετώπιζε η Wehrmacht στα διάφορα μέτωπα και οι δηλώσεις του Hitler πως οι κατεχόμενες χώρες έπρεπε από μόνες τους να λύσουν το επισιτιστικό τους πρόβλημα ανησύχησαν την *Επιτροπή*. Ο κύριος φόβος της ΕΔΒΕ ήταν μήπως υπάρξει άρνηση της γερμανικής πλευράς για συνέχεια του σχεδίου αποζημίωσης για το νέο οικονομικό έτος, γεγονός που θα επηρέαζε και τη νέα συμφωνία ανταλλαγής ελαιόλαδου. Επιπλέον αυτό που φόβιζε την *Επιτροπή*, εκτός από τη διεκδίκηση του ιταλικού μεριδίου από την Γερμανία, ήταν πως η αύξηση του αριθμού των γερμανικών στρατευμάτων θα οδηγούσε σε αντίστοιχη αύξηση των απαιτήσεών της επί της ελληνικής αγροτικής παραγωγής.⁸⁰ Τους παραπάνω φόβους ενοστέριζόταν και η αγγλική κυβέρνηση.

Ο Σουηδός πρέσβης Allard είχε προτείνει αρχικά πως η νέα συμφωνία για το ελαιόλαδο θα έπρεπε να επεκταθεί σε όλη την ελληνική περιφέρεια. Η βρετανική κυβέρνηση συμφώνησε με αυτή την πρόταση. Στη συνέχεια κοινοποίησε στη σουηδική κυβέρνηση υπόμνημα με οδηγίες πάνω στις οποίες θα έπρεπε να βασιστούν οι νέες συμφωνίες. Η αγγλική πλευρά, και αυτή τη φορά, ζήτησε η γερμανική κατανάλωση, είτε για τις ανάγκες των κατοχικών στρατευμάτων είτε για εξαγωγές, να περιορισθεί στο λάδι, στους ξηρούς καρπούς, στα λαχανικά και στα φρούτα. Σε διαφορετική περίπτωση θα γίνονταν αντίστοιχες περικοπές στις διανομές τροφίμων του «σουηδικού» προγράμματος στον ελληνικό άμαχο πληθυσμό. Στις περιφέρειες που θα καθορίζονταν, η συλλογή ελαιόλαδου και ξηρών καρπών έπρεπε να γίνει από κοινού μεταξύ της *Επιτροπής* και των κατοχικών αρχών και σε περίπτωση υπερβάσεων πέρα από τις ποσότητες που προορίζονταν για κατανάλωση των στρατευμάτων και για εξαγωγές τότε και πάλι θα γίνονταν ισόποσες περικοπές στις διανομές τροφίμων για τον άμαχο πληθυσμό.⁸¹

Το μερίδιο της ελαιοπαραγωγής και των ξηρών καρπών που θα περιέρχονταν στα χέρια της ΕΔΒΕ θα διανέμονταν με τους ίδιους όρους όπως τα υπόλοιπα τρόφιμα του προγράμματος αρωγής με σκοπό να ικανοποιηθούν οι βασικές ανάγκες του άμαχου πληθυσμού. Αν πρόκυπτε κάποιο πλεόνασμα από την κοινή συλλογή, αυτό θα κατανέμονταν μεταξύ της *Επιτροπής* και των κατακτητών σε αναλογία που η ΕΔΒΕ όμως θα έκρινε ως λογική. Οι Γερμανοί θα αποζημιώναν για το μερίδιό τους με τρόφιμα ίσης θερμιδικής αξίας, τα οποία θα τίθεντο στη διάθεση της σουηδό-ελβετικής επιτροπής για διανομή στον άμαχο ελληνικό πληθυσμό. Οι οικονομικές ρυθμίσεις θα ήταν τέτοιες που θα επέτρεπαν στην *Επιτροπή* να διανείμει το μερίδιό της με τέτοιο τρόπο ώστε να μην το στερηθεί κανείς δικαιούχος λόγω έλλειψης οικονομικών μέσων. Η *Επιτροπή* θα είχε επαρκή έλεγχο ώστε να επιβεβαιώσει την εκπλήρωση των όρων. Οι κατοχικές δυνάμεις δεν θα είχαν το δικαίωμα να χρησιμοποιήσουν τα πλοία του προγράμματος για να μεταφέρουν το ελαιόλαδο και τους ξηρούς καρπούς. Η νέα συμφωνία έπρεπε να γίνει το συντομότερο δυνατό ώστε η εγχώρια παραγωγή λαδιού και ξηρών καρπών να περιέλθει στα χέρια της *Επιτροπής* και όχι της μαύρης αγοράς.⁸²

Ο Allard εξέφρασε τις επιφυλάξεις του για τους αυστηρότερους όρους που ήθελε να επιβάλει η βρετανική κυβέρνηση στη νέα συμφωνία. Όσον αφορά την κατηγορία των ξηρών καρπών αυτή θα μπορούσε να αποκτηθεί από τη γερμανική πλευρά με κανονικές αγορές αντί με τη μέθοδο της ανταλλαγής. Στην κατηγορία του ελαιόλαδου, που ήταν η πιο σημαντική, η γερμανική πλευρά κατείχε πλέον τους πόρους και τα μέσα ώστε να προχωρήσει από μόνη της στην απόκτηση της παραγωγής λαδιού μέσω της ανταλλαγής δίχως να έχει ανάγκη τη συνεργασία της *Επιτροπής*. Οι αυστηρότεροι όροι που έθετε η αγγλική κυβέρνηση για τη νέα συμφωνία δεν προσέφεραν κανένα όφελος στις γερμανικές αρχές στην Ελλάδα και πιθανότατα δεν θα γίνονταν αποδεκτοί. Στην καλύτερη περίπτωση η γερμανική πλευρά θα εξέφραζε απλά μία γενική επιθυμία για καλή συνεργασία με την *Επιτροπή*.⁸³

Ειδικότερα ο Allard εξέφρασε τις επιφυλάξεις του για τους όρους που προέβλεπαν ότι σε περίπτωση κατανάλωσης τροφίμων πέρα από το ελαιόλαδο, τους ξηρούς καρπούς και τα φρούτα θα υπήρχαν ισόποσες μειώσεις στις διανομές τροφίμων του προγράμματος αρωγής στον άμαχο πληθυσμό, ότι οι ποσότητες

ελαιόλαδου που θα διαχειριζόταν η *Επιτροπή* θα ήταν τέτοιες ώστε να καλύπτονται οι συνολικές ανάγκες του πληθυσμού και ότι η τελευταία θα αποφάσιζε πώς θα μοιραζόταν το πλεόνασμα μεταξύ αυτής και της γερμανικής πλευράς. Οι αλλαγές και οι τροποποιήσεις που εισηγούνταν η βρετανική κυβέρνηση συνιστούσαν ριζική αναθεώρηση της αρχικής συμφωνίας του 1942, μεταξύ των εμπόλεμων και ξεπερνούσαν τη δικαιοδοσία των γερμανικών αρχών στην Ελλάδα. Νέες διαπραγματεύσεις έπρεπε να ξεκινήσουν στο Βερολίνο, όμως αυτή τη φορά ο καλύτερος τρόπος ώστε να πειστεί να συναινέσει η γερμανική πλευρά με τους νέους όρους ήταν ένας συνδυαστικός, που θα περιλάμβανε την υπόσχεση για την αύξηση των εισαγωγών από τον Καναδά με την παράλληλη απειλή όμως πως σε διαφορετική περίπτωση το πρόγραμμα θα τερματιζόταν.⁸⁴

Επιπλέον υπήρχαν και άλλες παράμετροι που εμπόδιζαν την υλοποίηση των όρων που έθετε η βρετανική κυβέρνηση. Όσον αφορά την εντατικοποίηση και την επέκταση της ανταλλαγής σταριού με σκοπό τον έλεγχο της ελαιοπαραγωγής σε όλη τη χώρα, σύμφωνα με εκτιμήσεις χρειάζονταν άλλοι 8.000 τόνοι σταριού μόνο για την Κρήτη και την Μυτιλήνη. Υπό τις παρούσες συνθήκες έπρεπε να σταματήσουν οι αποστολές σε άλλα μέρη για να γίνει αυτό εφικτό ή να αυξάνονταν οι μηνιαίες εισαγωγές από τον Καναδά. Αν, για παράδειγμα, περιλαμβανόταν και η Πελοπόννησος στο σχέδιο ανταλλαγής τότε μόνο γι' αυτήν χρειάζονταν επιπλέον 5.000 τόνοι. Τα αποθέματα της προηγούμενης χρονιάς είχαν εξαντληθεί. Η συλλογή ξηρών καρπών θα μπορούσε να γίνει μόνο στην Κρήτη. Εν ολίγοις ο Allard πίστευε πως οι Βρετανοί έβλεπαν τις συμφωνίες ανταλλαγής ως μία παραχώρηση της *Επιτροπής* προς τη γερμανική πλευρά ενώ στην πραγματικότητα συνέβαινε το αντίθετο.⁸⁵

Παραμονές της έναρξης των διαπραγματεύσεων η αγγλική κυβέρνηση σε νέο υπόμνημά της προς τη σουηδική κυβέρνηση θα επαναδιατύπωνε τους όρους πάνω στους οποίους έπρεπε να βασιστεί η νέα συμφωνία. Οι γερμανικές αρχές έπρεπε να επιβεβαιώσουν την αποδοχή των όρων της συμφωνίας του *Hallaren* που προέβλεπαν πως το μέγεθος της κατανάλωσης των στρατευμάτων τους και οι εξαγωγικές τους ανάγκες πάνω στην ελαιοπαραγωγή, τους ξηρούς καρπούς και τα φρέσκα φρούτα θα υπόκεινται στη σύμφωνη γνώμη και στον έλεγχο του Allard. Οι απαιτήσεις τους θα είχαν πρώτα γνώμονα τις ανάγκες του ελληνικού άμαχου πληθυσμού. Η κατανάλωση ελληνικών προϊόντων από τα κατοχικά στρατεύ-

ματα θα περιορίζονταν μόνο στα είδη και στις ποσότητες που είχαν ήδη καθοριστεί με οδηγία των συμμάχων στις 17 Δεκεμβρίου 1942,⁸⁶ δηλαδή σε αυτά που υπήρχε πλεόνασμα. Αν ο δεύτερος από αυτούς τους όρους εκπληρωνόταν, τότε ο Allard δεν χρειαζόταν να επιμείνει στην αποδοχή του πρώτου όρου του υπομνήματος της 23ης Σεπτεμβρίου που προέβλεπε πως σε τυχόν υπερβάσεις στην κατανάλωση των κατακτητών θα υπήρχαν αντίστοιχες μειώσεις στις διανομές σε τρόφιμα στον άμαχο πληθυσμό. Ο όρος της συμφωνία του Hallaren που προέβλεπε τη συγκατάθεση και τον έλεγχο του Allard στην κατανάλωση τροφίμων δεν ήταν λιγότερο αυστηρός από τους όρους του υπομνήματος της 23ης Σεπτεμβρίου του 1943, οι οποίοι απλά σκόπευαν να δώσουν τις γενικές γραμμές της διαδικασίας.⁸⁷

Στον τέταρτο και πέμπτο όρο δεν έπρεπε να δοθεί η ερμηνεία πως η γερμανική πλευρά δεν θα λάμβανε καθόλου ελαιόλαδο και άλλα τρόφιμα πριν ικανοποιηθούν οι ανάγκες του άμαχου πληθυσμού. Απλά η βρετανική κυβέρνηση ήθελε η Επιτροπή να αποκτήσει το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής λαδιού, ξηρών καρπών και φρέσκων φρούτων. Σε καμία περίπτωση δεν έπρεπε να περιέλθει στα χέρια των Γερμανών πάνω από το μισό της παραγωγής. Στον έκτο και έβδομο όρο οι φράσεις «πριν αυτή αποδεσμευτεί στις κατοχικές αρχές» θα μπορούσε να αγνοηθεί. Επιπλέον αφηνόταν στη διακριτική ευχέρεια του Allard και της Επιτροπής να αποφασίσει εάν, πού και πώς θα εμπλεκόταν στη συλλογή των ξηρών καρπών εκτός από το ελαιόλαδο. Πλήρης αναφορά των όρων και των λεπτομερειών της συμφωνίας θα έπρεπε να υποβληθούν μετά το πέρας των διαπραγματεύσεων και λεπτομερείς εκθέσεις θα έπρεπε να υποβάλλονται με σκοπό την εξακρίβωση της προόδου της συγκομιδής και αν τηρούνταν οι όροι της νέας συμφωνίας.⁸⁸

Οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν στην Σόφια καθυστερημένα στα τέλη Νοεμβρίου του 1943. Η γερμανική πλευρά είχε ξεκαθαρίσει στη σουηδική ότι δεν ήταν μέσα στις γερμανικές προθέσεις να σταματήσει το πρόγραμμα αποζημίωσης για τη νέα χρόνια και να μην υπάρξει νέα συμφωνία για το ελαιόλαδο. Όμως οι γερμανικές απαιτήσεις τόσο για τις ανάγκες των στρατευμάτων όσο και για τις εξαγωγές ήταν σημαντικά αυξημένες ξεπερνώντας το σύνολο της ιταλικής και της γερμανικής κατανάλωσης της προηγούμενης χρονιάς. Αυτές έφταναν τους 12.000 τόνους ελαιόλαδο, 7.000 για κατανάλωση των στρατευ-

μάτων, 4.000 για εξαγωγές και 1.000 για τους εργάτες που απασχολούσε η Wehrmacht.⁸⁹ Όσον αφορά τον τρόπο συγκέντρωσης και ανταλλαγής προτάθηκαν δύο λύσεις στην ΕΔΒΕ. Η συνεργασία με την εταιρία «Έλαιον» είτε θα επεκτεινόταν και στις υπόλοιπες ελαιοπαραγωγικές περιφέρειες όπως η Κρήτη και τα Ιόνια Νησιά, ή οι ελαιοπαραγωγικές περιφέρειες θα καταμερίζονταν μεταξύ της ΕΔΒΕ και της «Έλαιον» και καθεμία θα ήταν υπεύθυνη για την ανταλλαγή του ελαιόλαδου με δικούς της πόρους. Οι Σουηδοί διαπραγματευτές προέκριναν ως πιο συμφέρουσα τη δεύτερη επιλογή. Ο κίνδυνος η από κοινού συγκομιδή να εκθέσει την επιχείρηση στα μάτια του παραγωγού, ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας που είχε για τη σουηδική πλευρά η συγκέντρωση, καθώς και η πεποίθηση πως μόνη της θα μπορούσε να διαπραγματευτεί καλύτερα με τον παραγωγό απ' ό,τι αν συμμετείχαν και οι κατακτητές βάρυναν στην επιλογή της.⁹⁰ Επιπλέον δεν θα μπορούσε να αντισταθεί στο δέλεαρ της πολύ μεγαλύτερης παραγωγής που πρόσφεραν η Κρήτη και τα Ιόνια Νησιά.

Η νέα συμφωνία για την ανταλλαγή του ελαιόλαδου θα υπογραφόταν στο Βουκουρέστι στις 30 Νοεμβρίου 1943 μεταξύ των Allard και Sandstrom, για λογαριασμό της Επιτροπής και του Neubacher για τη γερμανική πλευρά. Η Επιτροπή θα ήταν υπεύθυνη για την συγκομιδή της ελαιοπαραγωγής στα Ιόνια Νησιά και στην Κρήτη, ενώ οι γερμανικές αρχές στη Μυτιλήνη.⁹¹ Από την 1η Δεκεμβρίου 1943 η αγοροπωλησία του ελαιόλαδου θα ήταν ελεύθερη στις υπόλοιπες ελαιοπαραγωγικές περιφέρειες και ούτε η Επιτροπή ούτε οι γερμανικές αρχές θα είχαν το δικαίωμα να προβούν στην απόκτηση λαδιού έξω από το πλαίσιο της νέας συμφωνίας και ενώ αυτή θα βρισκόταν σε ισχύ. Και πάλι η απόκτηση του ελαιόλαδου θα έπρεπε να γίνει, σε γενικές γραμμές, με ανταλλαγή τροφίμων. Κάθε μέρος είχε την υποχρέωση να παρέχει τα προϊόντα συναλλαγής για την απόκτηση του ελαιόλαδου. Αυτά ήταν το στάρι, τα όσπρια και η ζάχαρη. Η μία οκά λάδι θα ισοδυναμούσε με 100 μονάδες ενώ το στάρι με 60, τα όσπρια με 30 και η ζάχαρη με 10. Αυτή η αναλογία θα μπορούσε να αυξηθεί ή να μειωθεί ύστερα από συμφωνία μεταξύ του προέδρου της ΕΔΒΕ και του Ειδικού Πληρεξούσιου του Ράιχ. Τόσο τα έξοδα μεταφοράς τους όσο και αυτά για το ελαιόλαδο θα βάραιναν τα συμβαλλόμενα μέρη, όπως και το ρίσκο μεταφοράς από τα νησιά. Το ελαιόλαδο θα θεωρούνταν πως είχε συλλεχθεί και θα ανταλλάσσόταν στην καθορισμένη αναλογία όταν θα περιερχόταν στα χέρια

εξουσιοδοτημένου αντιπροσώπου στο χώρο της συλλογής. Η εταιρία «'Ελαιον» θα διέθετε όλο το μηχανισμό της για τη συγκέντρωση της παραγωγής. Εάν τμήμα της συγκομιδής στην Κρήτη και τα Ιόνια Νησιά γινόταν από αντιπρόσωπο της εταιρίας, ειδική συμφωνία έπρεπε να γίνει μεταξύ της ΕΔΒΕ και της εταιρίας. Ο «Ειδικός Πληρεξούσιος» έπρεπε να χρησιμοποιήσει την επιρροή του και θα γίνονταν προσπάθειες συμπίεσης του κόστους συλλογής ώστε ακόμη και τα φτωχότερα τμήματα του πληθυσμού να μην αδικηθούν από τις διανομές. Τα συμβαλλόμενα μέρη έπρεπε να είναι προετοιμασμένα πως σε περίπτωση έλλειψης ανταλλακτικών αγαθών θα έπρεπε το ένα να δανείσει το άλλο. Ο υπολογισμός θα γινόταν με βάση την εμπορική αξία και με τη διευκρινιστική υπόδειξη όμως πως η Επιτροπή δεν θα έπρεπε να παραδώσει κανένα από τα αγαθά της στη γερμανική πλευρά.⁹²

Το μερίδιο κάθε πλευράς οριζόταν στους 12.000 τόνους αντίστοιχα. Στην περίπτωση της ΕΔΒΕ οι ποσότητες θα κατευθύνονταν για τη διατροφή του ελληνικού άμαχου πληθυσμού των πόλεων και θα διανεμόνταν υπό τους όρους του προγράμματος αρωγής, ενώ της γερμανικής πλευράς για τις ανάγκες των στρατευμάτων της Wehrmacht, των εργατών που απασχολούνταν σε έργα της, για τους αιχμάλωτους πολέμου και για εξαγωγές στη Γερμανία. Για τις εξαγωγές το όριο ήταν οι 4.000 τόνοι, με την προαίρεση πάντα πως έπρεπε να ληφθούν πρώτα υπόψη οι ανάγκες του πληθυσμού. Ειδικότερα, για κάθε εξαγωγή ελαιόλαδου προς την Γερμανία θα έπρεπε να υπάρξουν ισόποσες θερμοιδικά εισαγωγές γερμανικών τροφίμων μέσα στο πλαίσιο του «Σχεδίου Αποζημίωσης». Καμία εξαγωγή ελαιόλαδου προς την Γερμανία δεν έπρεπε να λάβει χώρα προτού διαπιστωθεί πως δεν υπήρχε κίνδυνος να τεθεί σε κίνδυνο η τροφοδοσία σε λάδι του πληθυσμού. Για τον απολογισμό της προόδου της συγκέντρωσης του ελαιόλαδου στην Κρήτη, τα Ιόνια Νησιά και την Πελοπόννησο, τα μέρη, που είχαν αναλάβει τη συγκέντρωσή του, θα έπρεπε να υποβάλλουν μηνιαίες εκθέσεις στον πρόεδρο της Επιτροπή και στον Ειδικό Πληρεξούσιο του Ράιχ.⁹³

Η συλλογή του ελαιόλαδου έπρεπε να πραγματοποιηθεί από τα δύο μέρη όσον το δυνατό το συντομότερο. Από τη στιγμή που θα πραγματοποιούσαν τη συγκομιδή τότε όλες οι αγοροπωλησίες, ακόμα και στις προειρημένες περιοχές, θα κηρύσσονταν ελεύθερες. Ο παραγωγός θα μπορούσε να κρατήσει, ύστερα από

την παράδοση της παραγωγής του, ένα 10% για να το εμπορευθεί μέσα στην ελληνική επικράτεια. Σε διαφορετική περίπτωση θα ήταν απαγορευμένη η μεταφορά λαδιού για χρήση σε τομείς όπως αυτός της μεταποίησης, δηλαδή της σαπωνοποιίας. Η ημερομηνία κατά την οποία θα επιτρεπόταν η ελεύθερη αγοροπωλησία στις περιοχές ευθύνης τους θα ανακοινώνονταν ταυτόχρονα και από κοινού από τον πρόεδρο της *Επιτροπής* και τον Ειδικό Πληρεξούσιο. Αν τα γερμανικά στρατεύματα, στις περιοχές ευθύνης της ΕΔΒΕ, δηλ. τα Ιόνια Νησιά και την Κρήτη, είχαν ανάγκη από ελαιόλαδο η *Επιτροπή* θα μπορούσε, αν συμφωνούσε και η ίδια, να τα προμηθεύσει με ελαιόλαδο επί τόπου και να αποζημιωθεί όμως είτε με λάδι, στην περιοχή του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης, ή με ισόποσες θερμιδικά ποσότητες τροφίμων.⁹⁴ Το έργο του ελέγχου στις περιφέρειες που αφορούσαν τη συνθήκη θα το πραγματοποιούσαν οι Ουδέτεροι Αντιπρόσωποι της *Επιτροπής* καθώς και οι αντιπρόσωποι του Πληρεξούσιου του Ράιχ και θα έπρεπε να υποβάλουν εκθέσεις στους ανωτέρους τους. Ο Ουδέτερος Αντιπρόσωπος θα είχε το δικαίωμα να ζητήσει από τις τοπικές γερμανικές μονάδες να εκδώσουν διαταγές και κανονισμούς που κρίνονταν αναγκαίες για τη συλλογή του ελαιόλαδου.⁹⁵

Τα συμβαλλόμενα μέρη αναλάμβαναν την υποχρέωση να βοηθήσει το ένα το άλλο ώστε η σοδειά του ελαιόλαδου να συλλεχθεί το συντομότερο δυνατό. Ως απόρροια του παραπάνω όρου οι γερμανικές αρχές έπρεπε να παραχωρήσουν τα μέσα μεταφοράς στα νησιά και να διευκολύνουν τις μετακινήσεις των Ουδέτερων Αντιπροσώπων της *Επιτροπής*. Όσον αφορά την προηγούμενη συνθήκη για την ελαιοπαραγωγή της Μυτιλήνης θα έπαυε να είναι σε ισχύ από τις 30 Νοεμβρίου 1943. Τα αποθέματα λαδιού που είχαν αποκτηθεί με ανταλλαγή θα μοιράζονταν ύστερα από διακανονισμό μεταξύ της ΕΔΒΕ και της εταιρίας «Έλαιον» και τη σύμφωνη γνώμη του Πληρεξούσιου του Ράιχ.⁹⁶

Για την περιφέρεια της Πελοποννήσου, όπου ίσχυε διαφορετικό καθεστώς στη συγκέντρωση του ελαιόλαδου, τα όρια έφταναν τους 3.000 τόνους βρώσιμου ελαιόλαδου.⁹⁷ Αυτή η ποσότητα θα προοριζόταν για τον άμαχο πληθυσμό των πόλεων και θα διανεμόταν από την ΕΔΒΕ βάσει των κανονισμών του υπόλοιπου προγράμματος αρωγής. Μέρος του θα αποθηκευόταν ως εφεδρεία. Αν λόγοι «ανωτέρας βίας»⁹⁸ δεν επέτρεπαν την υλοποίηση της συλλογής του ελαιόλαδου, τα συμβαλλόμενα μέρη θα έπρεπε να πραγματοποιήσουν καινούργια συμφωνία.

Η νέα περίοδος ανταλλαγής

Η συμφωνία του Βουκουρεστίου προέβλεπε πως η νέα συμφωνία θα είχε ισχύ από την 1η Δεκεμβρίου 1943 και θα έληγε στα τέλη Νοέμβρη 1944. Οι περιφέρειες που η ΕΔΒΕ θα αντάλλαζε στάρι με λάδι, δηλαδή η Κρήτη, τα Ιόνια Νησιά και η Πελοπόννησος, παρήγαγαν προπολεμικά κατά μέσο όρο 75.000 τόνους λάδι. Σύμφωνα όμως με τις εκτιμήσεις του κατοχικού Υπουργείου Γεωργίας, η ελαιοπαραγωγή του 1943-1944 στις παραπάνω περιφέρειες θα ήταν μειωμένη φθάνοντας τους 30.000 τόνους. Εξαιρέση αποτελούσε η Μυτιλήνη, όπου την ανταλλαγή θα πραγματοποιούσαν οι Γερμανοί και οι εκτιμήσεις υπολόγιζαν πως η παραγωγή της θα έφτανε τους 14.000 τόνους.⁹⁹ Οι προοπτικές απόκτησης μεγάλων ποσοτήτων ελαιόλαδου σε προσιτές τιμές για τον πληθυσμό των αστικών κέντρων ήταν αισιόδοξες. Η Επιτροπή είχε αποκομίσει πολύτιμη εμπειρία από την προηγούμενη περίοδο, όσον αφορά τις ιδιαιτερότητες που επικρατούσαν στην ελληνική κατοχική αγροτική οικονομία.

Τα Ιόνια Νησιά ήταν μια περιφέρεια που η Ιταλία δεν είχε επιτρέψει να συνδεθεί με το σουηδικό πρόγραμμα αρωγής λόγω των εδαφικών της βλέψεων. Από τις πρώτες μέρες της ιταλικής κατοχής εφαρμόστηκε ένα συστηματικό πρόγραμμα πολιτικής και οικονομικής προσάρτησης. Το τελευταίο δεν περιορίστηκε μόνο στην κατάργηση της δραχμής, ως μέσο συναλλαγών, και στην εισαγωγή της *Isole Jonie* (Ιονική κατοχική δραχμή), αλλά επεκτάθηκε και σε μία σειρά διαταγμάτων και νόμων που στόχευαν στην εκμετάλλευση της ντόπιας αγροτικής παραγωγής. Όσον αφορά την ελαιοπαραγωγή, οι αρχικές επιτάξεις έδωσαν τη θέση τους σε μία σειρά νομοθετημάτων που στόχευαν στον πλήρη έλεγχο της. Θα ακολουθούσε μία σειρά μέτρων όπως η απογραφή όλων των ελαιοτριβείων και η εγκατάσταση σε αυτά μελών της ιταλικής *Finanza*,¹⁰⁰ καθώς και ο καθορισμός από τις ιταλικές κατοχικές αρχές της τιμής και πώλησης του ελαιόλαδου. Τα αποτελέσματα, εμφανίστηκαν άμεσα με την εξαφάνιση του ελαιόλαδου από την επίσημη αγορά, τη διοχέτευσή του στη μαύρη και στην ανταλλακτική, καθώς και με την κατακόρυφη αύξηση της τιμής του.¹⁰¹

Στη συνέχεια οι ιταλικές αρχές εξαπέλυσαν ένα κυνήγι για την ανεύρεση και κατάσχεση του κρυμμένου ελαιόλαδου. Αυτό σε συνδυασμό με την υψηλή φορολογία είχε ως αποτέλεσμα σημαντικό μέρος της σοδειάς της ελιάς να μην

παίρνει τον δρόμο για τα ελαιοτριβεία. Οι παραγωγοί με πρωτόγονα μέσα πραγματοποιούσαν την παραγωγή του λαδιού στο σπίτι τους.¹⁰² Αυτό θα ανταλλάσσονταν με στάρι ή καλαμπόκι στην Αλβανία¹⁰³ και τη Δυτική Ελλάδα (Ξηρόμερο). Η έκταση της ανταλλακτικής αγοράς θα λάμβανε μαζικές διαστάσεις, όπως θα παραδέχονταν και οι ίδιοι οι Ιταλοί. Οι ποσότητες που θα ανακάλυπταν οι ιταλοί καραμπινιέροι ήταν πάρα πολύ μικρές. Η προσπάθεια των ιταλικών κατοχικών αρχών να διεισδύσουν στα δίκτυα προσφέροντας ως αντάλλαγμα στάρι, ζυμαρικά, ζάχαρη και φάρμακα απέτυχε. Ο αγρότης των Ιονίων Νήσων δεν αντάλλαξε το ελαιόλαδό του με προϊόντα κατώτερης ισοτιμίας τα οποία προέρχονταν από τον ιταλό κατακτητή και σκοπό είχαν την κάλυψη των αναγκών του.¹⁰⁴ Την ίδια ώρα ιταλοί αξιωματούχοι συνεργάζονταν ενεργά με έλληνες εμπόρους στα δίκτυα της μαύρης αγοράς χορηγώντας στους τελευταίους επίσημες άδειες για εμπορεία του ελαιόλαδου στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ο ίδιος ο Parini συμμετείχε σε αυτά.¹⁰⁵

Την ιταλική παράδοση στην Κέρκυρα ακολούθησε η γερμανική κατοχή. Τα πρώτα γερμανικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στις 25 Σεπτεμβρίου 1943. Μέχρι τότε δεν είχε καταστεί δυνατό η Κέρκυρα να συνδεθεί με το πρόγραμμα αρωγής της ηπειρωτικής Ελλάδας. Τίποτα δεν προμήνυε πως η γερμανική πλευρά θα ενδιαφερόταν για την επίλυση της κακής επισιτιστικής κατάστασης που είχε διαμορφωθεί.¹⁰⁶ Ο έλληνας πρέσβης στο Λονδίνο Αγνίδης σε επιστολή του προς το Foreign Office στις 12 Οκτωβρίου 1943 θα ζητούσε την επέκταση του σουηδικού προγράμματος στα Ιόνια Νησιά.¹⁰⁷ Η απάντηση ήταν πως το αίτημα θα εξεταζόταν από την αρμόδια υπηρεσία και πως «θα είναι προσεχώς εις θέσιν να πληροφορήση ημάς σχετικώς».¹⁰⁸ Για τους συμμάχους σημαντικότερες ήταν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στο μέτωπο της Ιταλίας και της Αδριατικής. Η συμφωνία του Βουκουρεστίου άνοιγε πλέον το δρόμο για τη σύνδεση των Επτανήσων με το σουηδικό πρόγραμμα. Οι πρώτοι αντιπρόσωποι έφθασαν στην Κέρκυρα στα τέλη Δεκεμβρη 1943. Σύμφωνα με την αναφορά τους, το πάτημα των ελιών είχε σταματήσει ήδη από τον Ιανουάριο και οι εκτιμήσεις τους για την παραγωγή του 1943-1944 ήταν πως είχε φθάσει μόλις στους 5.000 τόνους.¹⁰⁹ Μέσα σε αυτό το νούμερο δεν περιλαμβανόταν η κρυφή παραγωγή.¹¹⁰ Το τέλος της ιταλικής κατοχής και η αντικατάστασή της από τη γερμανική δεν προμήνυε πως θα εξαλείφονταν οι φόβοι των επιτάξεων. Την ίδια

στιγμή επικρατούσε νομισματικό χάος. Ο ίδιος ο διευθυντής του υποκαταστήματος της Αγροτικής Τράπεζας στην Κέρκυρα ζητούσε ελαιόλαδο από τους αγρότες για να πληρώσει τους μισθούς των υπαλλήλων.¹¹¹ Ο αντιπραγματισμός κυριαρχούσε παντού, με τη μια οκά λάδι να αποτιμάται σε τρεις οκάδες καλαμπόκι στην Κέρκυρα και από 6 έως 7 οκάδες καλαμπόκι ή στάρι στην Αλβανία.¹¹² Η επισιτιστική κατάσταση μέρα με τη μέρα επιδειωνόταν με τη εμφάνιση νεκρών από ασιτία. Η ΕΔΒΕ μη διαθέτοντας ακόμα τις ποσότητες τροφίμων για ανταλλαγή με λάδι και τις αντίστοιχες για την τροφοδοσία του άπορου πληθυσμού θα αναγκαζόταν, σε συνεννόηση με τις γερμανικές αρχές, να μην εφαρμόσει προσωρινά τις διατάξεις της συμφωνίας του Βουκουρεστίου που επέτρεπαν μόνο σε αυτήν την εξαγωγή ελαιόλαδου από την Κέρκυρα. Η ανταλλακτική αγορά εξακολουθούσε να είναι ο σημαντικότερος τροφοδότης σταριού για τον πληθυσμό.¹¹³

Κατά την άφιξη των αντιπροσώπων της ΕΔΒΕ, μέλη τοπικών συνεταιρισμών την προσέγγισαν προσφέροντας 1.000 τόνους ελαιόλαδο σε ισοτιμία 1 οκά λαδιού προς 1,5 οκά σταριού και 1 οκά οσπρίων. Η προσφορά απορρίφθηκε επειδή ξεπερνούσε κατά πολύ την ισοτιμία που είχε οριστεί με τη συμφωνία του Βουκουρεστίου. Τον Φεβρουάριο του 1944 το πλοίο Fenris έφτασε στην Κέρκυρα με ένα φορτίο τροφίμων τόσο για ανταλλαγή όσο και για τροφοδοσία του πληθυσμού. Αρχές Μαρτίου θα ξεκινούσε το πρόγραμμα ανταλλαγής ελαιόλαδου με στάρι στην πόλη της Κέρκυρας. Τα αποτελέσματα ήταν πάρα πολύ μικρά. Οι τιμές του ελαιόλαδου τόσο στη μαύρη όσο και στην ανταλλακτική αγορά ήταν πολύ μεγαλύτερες από αυτές που πρόσφερε η ΕΔΒΕ. Στις εκκλήσεις της προς τη γερμανική πλευρά για βοήθεια η τελευταία απάντησε πως δεν είχε αρκετές δυνάμεις για την πάταξη του λαθρεμπορίου. Τον Απρίλιο η ΕΔΒΕ αποφάσισε την αύξηση της ισοτιμίας σε 1 οκά στάρι, 1 οκά όσπρια και 40 δράμια ζάχαρη για 1 οκά λάδι. Ωστόσο και πάλι τα αποτελέσματα δεν ήταν αναμενόμενα. Στο πρόβλημα της ύπαρξης παράλληλων δικτύων εμπορίας θα προστίθετο αυτό των βομβαρδισμών από τους Συμμάχους της πόλης της Κέρκυρας επί 15 ημέρες, καθιστώντας αδύνατη τη μεταφορά του λαδιού από το χωριό στην πόλη. Ούτε η πριμοδότηση με επιπλέον 15 οκάδες σταριού για 100 ελαιόλαδου προς τον παραγωγό που θα έφερνε την παραγωγή του στην πόλη της Κέρκυρας βοήθησε.¹¹⁴ Το Βιρτζίνια επέστρεψε τον Ιούνιο του 1944 στον

Πειραιά από την Κέρκυρα μεταφέροντας μόνο μερικούς τόνους λάδι.¹¹⁵ Η ανταλλαγή στην Κέρκυρα συνεχίστηκε όλο το καλοκαίρι σε πολύ μικρότερη κλίμακα από τις αρχικές προσδοκίες. Το μόνο που απέφερε ήταν κάποιες μικρές ποσότητες για την τροφοδοσία των παιδικών συσσιτίων στην Κέρκυρα και την Ήπειρο.¹¹⁶

Η συνολική συγκομιδή της ΕΔΒΕ είχε φτάσει τις 161.300 οκάδες ελαιόλαδου. Τα τρόφιμα που είχε δώσει για την απόκτησή του ήταν 248.000 οκάδες στάρι, 69.000 οκάδες όσπρια και 15.000 οκάδες ζάχαρη. Βάσει της συμφωνίας του Βουκουρεστίου έπρεπε να παραδώσει τμήμα της παραγωγής που θα συνέλεγε στα Επτάνησα και την Κρήτη για την τροφοδοσία των γερμανικών στρατευμάτων. Ως αντάλλαγμα θα παραλάμβανε ποσότητα ελαιόλαδου ανάλογη με αυτήν που είχε συλλέξει η εταιρία «Έλαιον» στη Μυτιλήνη. Από τις 161.300 οκάδες που κατάφερε να συλλέξει παρέδωσε στις γερμανικές αρχές της Κέρκυρας 109.400 οκάδες. Η υπόλοιπη ποσότητα στάλθηκε κυρίως στην Αθήνα και την Ήπειρο και διανεμήθηκε για τοπικές ανάγκες.¹¹⁷

Από τα υπόλοιπα Επτάνησα εκείνη που είχε αξιόλογη ελαιοπαραγωγή ήταν η Λευκάδα. Το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής της ανταλλασσόταν στην Αιτωλοακαρνανία (Ξηρόμερο) σε μια ισοτιμία 1 οκά ελαιόλαδο με 2 έως 3 οκάδες σταριού ή 5 οκάδες καλαμπόκι. Το πρόβλημα όμως ήταν πως εν αντιθέσει με την Κέρκυρα οι Σύμμαχοι δεν είχαν δώσει άδεια στα σουηδικά πλοία να προσεγγίσουν τα υπόλοιπα Επτάνησα, με αποτέλεσμα η ΕΔΒΕ να μην μπορεί να πραγματοποιήσει τη συλλογή. Η γερμανική διαταγή που όριζε πως μόνο η ΕΔΒΕ διατηρούσε το δικαίωμα να προβαίνει σε αγορές ελαιόλαδου θα έμενε κενό γράμμα. Η Επιτροπή θα αναγκαζόταν να αναπροσαρμόσει την τακτική της. Αυτή τη φορά θα προσπαθούσε να διεισδύσει και να ελέγξει τα δίκτυα της μαύρης αγοράς. Η μεταφορά και εμπορία ελαιόλαδου από τα Ιόνια Νησιά με εξαίρεση την Κέρκυρα στην Αθήνα θα επιτρεπόταν. Όμως η μεταφορά και πώληση του ελαιόλαδου θα απαιτούσε ειδική άδεια η οποία θα εκδιδόταν από την ίδια την ΕΔΒΕ. Στην τελευταία θα παραχωρούνταν το 25% της ποσότητας ελαιόλαδου που θα έφθανε στον Πειραιά με ανταλλαγή 2 οκάδες σταριού, 1 οκά όσπρια και 40 δράμια ζάχαρη.¹¹⁸

Παρά την αύξηση στην τιμή, αυτή υπολειπόταν κατά πολύ εκείνης της «ελεύθερης αγοράς» στην Αθήνα, δηλαδή 5,5 οκάδες στάρι για 1 οκά λάδι.

Από τον Μάρτη του 1944 έως τον Μάιο του 1944 εκδόθηκαν 12 άδειες για την ποσότητα των 40.000 οκάδων, από τους οποίους οι 10.000 έπρεπε να περιέλθουν στα χέρια της Επιτροπής. Τελικά θα παραλάμβανε μόνο 2.600. Οι περισσότερες άδειες είχαν μείνει ακρησιμοποίητες και ουσιαστικά λειτουργούσαν σαν διαβατήριο για τον έμπορο που θα πουλούσε λάδι στην Αθήνα. Την ίδια ώρα οι τοπικές αρχές της Λευκάδας εξέδιδαν και οι ίδιες παρόμοιες άδειες.¹¹⁹ Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η ΕΔΒΕ αποφάσισε να αλλάξει και πάλι τακτική προχωρώντας σε συμβάσεις με ιδιώτες που θα αναλάμβαναν να πραγματοποιήσουν ανταλλαγή σταριού με λάδι στο όνομα της Επιτροπής. Στάρι τούς χορηγήθηκε προκαταβολικά και η παράδοση του ελαιόλαδου θα πραγματοποιούνταν στον Πειραιά. Η ανταλλαγή θα γινόταν στην ισοτιμία των 5,5 σταριού για 1 οκά λάδι. Μέχρι τον Μάιο είχαν υπογραφεί έξι συμβάσεις οι οποίες απέφεραν στην Επιτροπή 10.000 οκάδες ελαιόλαδο. Δυστυχώς όμως δεν θα υπήρχε συνέχεια. Η τιμή του ελαιόλαδου στην Αθήνα θα έφτανε τις 6 οκάδες τον Μάιο, τις 7 τον Ιούνιο και τις 12 τον Ιούλιο. Πλέον οι ιδιώτες που είχαν συνεργαστεί με την ΕΔΒΕ δεν είχαν κανένα συμφέρον να συνεχίσουν τη συναλλαγή με τους ίδιους όρους. Η ανταλλαγή σε αυτές τις τιμές θα κρινόταν ασύμφορη από την ΕΔΒΕ. Η ανταλλαγή της είχε αποφέρει μόνο 14.200 οκάδες ελαιόλαδου, ενώ είχε δαπανήσει 83.000 οκάδες στάρι και 2.000 οκάδες αποξηραμένα λαχανικά.¹²⁰

Η Κρήτη ήταν περιφέρεια από την οποία η ΕΔΒΕ μπορούσε να αποκομίσει τις μεγαλύτερες ποσότητες ελαιόλαδου. Τον Δεκέμβρη του 1943, αμέσως μετά την υπογραφή της συμφωνίας του Βουκουρεστίου, στάλθηκε στην Κρήτη το *Wirill* με ένα φορτίο 850 τόνων σταριού και 150 τόνων οσπρίων. Το μεγαλύτερο μέρος του διανεμήθηκε στους άπορους του νησιού. Για την ανταλλαγή με ελαιόλαδο απέμεναν μόνο 100 τόνοι. Ύστερα όμως από την απώλεια των *Camelia* και *Wiril* το μόνο διαθέσιμο πλοίο ήταν το *Fenris* το οποίο όμως έπρεπε πρώτα να περάσει από την Κέρκυρα. Η επόμενη αποστολή πραγματοποιήθηκε μόλις τον μήνα Απρίλιο, τρεις μήνες ύστερα από την υπογραφή της συμφωνίας. Το *Fenris* μετέφερε 932.000 χιλιάδες οκάδες σταριού και 234.000 άλλα είδη τροφίμων.¹²¹

Προκειμένου να ενθαρρυνθούν οι παραγωγοί να ανταλλάξουν το λάδι τους με στάρι, για την περίοδο που το *Fenris* θα έμενε στην Κρήτη, καθιερώθηκε η

αναλογία 130 οκάδες στάρι για 100 λάδι. Παραμονές όμως του νέου θέρους η τιμή του ελαιόλαδου θα ανέβαινε σε σχέση με το στάρι στις 165 οκάδες στον νομό Ηρακλείου και 180 στον νομό Χανίων. Η *Επιτροπή* θα αναγκαζόταν να αυξήσει την τιμή της ανταλλαγής στις 200 οκάδες. Άλλα ούτε αυτό το μέτρο επέφερε κάποια θεαματική βελτίωση.¹²²

Στο πρόβλημα της μεταφοράς προστέθηκε ακόμα ένα. Αμέσως μετά την ιταλική παράδοση η γερμανική πλευρά είχε αναθέσει μέσω της εταιρίας «Έλαιον» τη συγκομιδή του ελαιόλαδου στην Κρήτη. Αυτή μέσω αντιπροσώπου της και ενός δικτύου μεσαζόντων, με μια αμοιβή 10%, είχε αναλάβει την ανταλλαγή του ελαιόλαδου με σκοπό την τροφοδοσία των γερμανικών δυνάμεων στην Κρήτη. Με τη συμφωνία του Βουκουρεστίου τη συγκομιδή στην Κρήτη αναλάμβανε η ΕΔΒΕ, γεγονός που σήμαινε πως η προηγούμενη σύμβαση της «Έλαιον» μεταβιβαζόταν πλέον σε αυτήν. Όμως ο αντιπρόσωπος, λόγω των προβλημάτων τροφοδοσίας που αντιμετώπιζε η ΕΔΒΕ και της αδυναμίας της να του παραδώσει τις αναγκαίες ποσότητες σταριού, θα στρεφόταν στην Wehrmacht εξασφαλίζοντας από αυτήν τα αναγκαία τρόφιμα και πραγματοποιώντας ανταλλαγές προκειμένου να της εξασφαλίσει 90 τόνους λάδι το μήνα που της ήταν αναγκαίοι για την τροφοδοσία της, βάσει της συμφωνίας του Βουκουρεστίου. Άγνωστο παραμένει πόσοι ήταν οι τόνοι που συλλέχθηκαν με αυτό τον τρόπο και ποιος ήταν ο τελικός αποδέκτης τους. Το τελικό αποτέλεσμα για την ΕΔΒΕ στην Κρήτη ήταν να ανταλλάξει 813.900 στάρι, 29 όσπρια και 4.600 οκάδες αλεύρι για 511.100 ελαιόλαδου.¹²³ Η ΕΔΒΕ, ήδη από τον Οκτώβριο του 1943, είχε αρχίσει επαφές με εμπόρους οι οποίοι θα αναλάμβαναν για λογαριασμό της το έργο της ανταλλαγής του σταριού με ελαιόλαδο στην Πελοπόννησο. Η καλύτερη από όλες τις προσφορές προήρθε από εμπόρους του Πειραιά, οι οποίοι είχαν τη στήριξη του προέδρου του εμπορικού επιμελητηρίου της πόλης. Οι τελευταίοι είχαν σχηματίσει μια εταιρία περιορισμένης ευθύνης τον ΟΣΔΕΠ (Οργανισμός Συγκέντρωσης και Διανομής Έγχωριων Προϊόντων). Η σύμβαση μεταξύ της ΕΔΒΕ και του ΟΣΔΕΠ προέβλεπε πως ο τελευταίος θα πραγματοποιούσε την ανταλλαγή τροφίμων, που θα του χορηγούσε η *Επιτροπή*, με λάδι στους νομούς Μεσσηνίας και Λακωνίας. Η τιμή της ανταλλαγής ορίστηκε 1,5 οκά στάρι, 1 οκά όσπρια και 15 δράμια ζάχαρη για κάθε οκά λάδι. Η συμφωνία υπογράφηκε για την ποσότητα 1.000 τόνων, από

τους οποίους οι 600 πρώτοι έπρεπε να παραδοθούν σε έξι βδομάδες ύστερα από τις πρώτες αποστολές τροφίμων. Ο βαθμός οξύτητας του ελαιόλαδου οριζόταν στου 5 έως 7 βαθμούς ανά περιοχή. Η ΕΔΒΕ με τη γερμανική πλευρά αναλάμβαναν την υποχρέωση να παραχωρήσουν τα μέσα μεταφοράς από την Αθήνα προς τα κέντρα συγκομιδής. Επίσης η Επιτροπή διατηρούσε το δικαίωμα ελέγχου τόσο της ποιότητας όσο και της ποσότητας που θα συνέλεγε ο ΟΣΔΕΠ.¹²⁴ Απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία ήταν η άμεση αποστολή 3.000 τόνων τροφίμων από την Αθήνα για την ανταλλαγή με 1.000 τόνους ελαιόλαδο. Η ελαιοπαραγωγή του 1943 στη Μεσσηνία ήταν καλή και οι αυξημένες ανάγκες σε στάρι δημιουργούσαν αισιόδοξες προϋποθέσεις για την ΕΔΒΕ. Οι Ιταλοί είχαν απαγορέψει αρχικά την προσέγγιση σουηδικού πλοίου στην Καλαμάτα. Οι μεταφορές γίνονταν κυρίως με το σιδηρόδρομο ή με φορτηγά. Μέχρι τον Δεκέμβρη του 1943 η ΕΔΒΕ είχε καταφέρει να στείλει στην Καλαμάτα 200 τόνους τροφίμων για ανταλλαγή. Όμως η σύνδεση του σιδηροδρόμου με τη Μεσσηνία θα σταματούσε λόγω των δολιοφθορών του ΕΛΑΣ. Το πρόβλημα με τις μεταφορές θα επιδειωνόταν λόγω των απαγορεύσεων που είχαν θέσει οι Γερμανοί για την περιοχή της Λακωνίας με το πρόσχημα ότι υπήρχε κίνδυνος οι προμήθειες να περιέλθουν στην κατοχή του ΕΛΑΣ. Νέα σαμποτάζ στη γραμμή της Πελοποννήσου είχαν ως αποτέλεσμα οι προμήθειες να παραμένουν αποθηκευμένες στην Τρίπολη. Η προσπάθεια να μισθωθούν φορτηγά θα έμενε άκαρπη αφού αρκετά είχαν επιταχθεί από τις γερμανικές αρχές και τα Τάγματα Ασφαλείας. Για τα υπόλοιπα, η μαύρη αγορά είχε ήδη φροντίσει να πλειοδοτήσει στη μίσθωσή τους. Η ΕΔΒΕ θα ζητούσε από τον Neubacher, τον μήνα Μάρτιο, την εφαρμογή των όρων της συμφωνίας του Βουκουρεστίου, που προέβλεπε την παραχώρηση μέσων για την πραγματοποίηση της ανταλλαγής. Ο Neubacher έδωσε διαταγή να παραχωρηθούν 10 φορτηγά την ημέρα για δύο εβδομάδες αποκλειστικά για την ανταλλαγή ελαιόλαδου. Η αρμόδια γερμανική υπηρεσία με καθυστέρηση 15 ημερών παραχώρησε τελικά 2 έως 6 φορτηγά την ημέρα. Τον μήνα Ιούνιο 4 φορτηγά θα παραχωρούνταν από τη γερμανική πλευρά ώστε να μεταφέρουν 400 τόνους τρόφιμα από την Τρίπολη προς την Καλαμάτα, τη Σπάρτη και το Γύθειο. Σκοπός ήταν στην επιστροφή να γυρίσουν με φορτία ελαιόλαδου. Όμως ούτε αυτή η υπόσχεση τηρήθηκε και σταμάτησε στους 12 τόνους. Παρά τις

υποσχέσεις πως θα παραχωρούνταν επιταγμένα φορτηγά που έφθαναν στην Τρίπολη από άλλες περιοχές, αυτά τελικά αποχωρούσαν φορτωμένα με υλικά απαραίτητα για αμυντικά έργα. Στο ενδεχόμενο παραχώρησης στρατιωτικών φορτηγών η γερμανική στάση ήταν αρνητική.¹²⁵

Ο ΟΣΔΕΠ είχε να αντιμετωπίσει επιπλέον τον ανταγωνισμό της μαύρης αγοράς. Έμποροι έχοντας στη διάθεσή τους στάρι από τη Μακεδονία, καθώς και δικά τους μέσα μεταφοράς, θα πραγματοποιούσαν πράξεις ανταλλαγής ελαιόλαδου με στάρι με την ανοχή των γερμανικών αρχών. Για να ανταπεξέρθει στον ανταγωνισμό η ΕΔΒΕ αναγκάστηκε να αυξήσει την αναλογία της ανταλλαγής με το λάδι σε 2,5 οκάδες στάρι, 1 οκά όσπρια και 40 δράμια ζάχαρη. Στη συνέχεια στην ισοτιμία αυτή προστέθηκε άλλη μια οκά στάρι δίχως όμως ανάλογα αποτελέσματα. Παράλληλα η ΕΔΒΕ θα προσπαθούσε να πραγματοποιήσει ανταλλαγές σταριού με λάδι και στην περιοχή του Άστρους τον Ιανουάριο του 1944. Τα τρόφιμα θα έρχονταν από τη θαλάσσια οδό με ναυλωμένο πλοίο από τον Πειραιά. Επρόκειτο για ένα παλιό σκάφος δίχως μηχανές που χρειαζόταν 20 ημέρες για να φτάσει. Την ίδια ώρα έμποροι με μηχανοκίνητα σκάφη θα προσέγγιζαν την περιοχή, πριν φτάσει το φορτίο της ΕΔΒΕ, ανταλλάσσοντας πρώτοι το λάδι με στάρι.¹²⁶

Η κατάσταση θα επιδειωνόταν στη συνέχεια λόγω των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων των γερμανικών δυνάμεων μαζί με τα Τάγματα Ασφαλείας ενάντια στον ΕΛΑΣ. Οι επιχειρήσεις δεν είχαν μόνο στόχο την καταστροφή του ΕΛΑΣ και την εξάρθρωση της πολιτικής βάσης του στην περιοχή, αλλά και «τον εντοπισμό και την κατάσχεση των αποθεμάτων λαδιού και σταφίδας, των κοπαδιών και των λοιπών πηγών βοήθειας».¹²⁷ Λόγω των επιχειρήσεων απαγορεύθηκε η δραστηριότητα της ΕΔΒΕ στις περιοχές που διεξάγονταν οι επιχειρήσεις. Την ίδια ώρα τα Τάγματα Ασφαλείας είχαν εξαπολύσει ένα αδιάκριτο κύμα συλλήψεων στις πόλεις. Τα μεγαλύτερα και σύγχρονα ελαιοτριβεία ήταν εγκατεστημένα όμως εκεί. Οι αγρότες όμως φοβούνταν να μεταφέρουν τη σοδειά τους λόγω των επιτάξεων και των συλλήψεων.¹²⁸ Αλλά και το ΕΑΜ, αν και ενθάρρυνε τη διανομή της βοήθειας στην επικράτειά του, δεν έβλεπε θετικά τις πράξεις ανταλλαγής λαδιού με τρόφιμα.¹²⁹ Η κατάσταση για την ΕΔΒΕ κατέληξε σε αδιέξοδο όταν ολόκληρη η Πελοπόννησος κηρύχθηκε σε ζώνη επιχειρήσεων.¹³⁰ Το ουσιαστικό τέλος στην επιχείρηση ανταλλαγής

στην Πελοπόννησο ήρθε τον Ιούνιο, όταν η γερμανική πλευρά γνωστοποίησε στη σουηδική ότι διατηρούσε το δικαίωμα να καθορίζει τις ζώνες ελεύθερου εμπορίου.¹³¹

Οι ποσότητες που κατάφερε να συλλέξει η ΕΔΒΕ από την αρχή μέχρι το τέλος της επιχείρησης ήταν:

Αποτέλεσμα συγκομιδής ελαιόλαδου από την ΕΔΒΕ σε οκάδες	
Μυτιλήνη (Ιούνιος – Νοέμβριος 1943)	715.000
Πελοπόννησος	118.000
Κέρκυρα	175.000 (Οι 161.300 δανείστηκαν στις γερμανικές αρχές)
Λευκάδα	14.200
Κρήτη	515.000
Σύνολο	1.520.400

Πίνακας 9. Πηγή: Β. Helger, *ό.π.*, σ. 441

Το ελαιόλαδο που συλλέχθηκε διατέθηκε ως εξής:

Διάθεση ελαιόλαδου από την ΕΔΒΕ σε χιλιάδες οκάδες	
Διανομές στην πρωτεύουσα:	
α) διανομές από τα παντοπωλεία	769.6
β) διανομές στα παιδικά συσσίτια	85.4
γ) άλλες μορφές αρωγής	38.6
δ) διάφορα	0.3
ε) έλλειμμα	2.7
Σύνολο	896.6
Διανομές στην επαρχία	
α) γενικές διανομές (Θεσσαλονίκη)	121.9
β) διανομές στα παιδικά συσσίτια	105.3
γ) άλλες μορφές αρωγής	218.1
δ) έλλειμμα	43.3
Σύνολο	488.6

Διάθεση ελαιόλαδου από την ΕΔΒΕ σε χιλιάδες οκάδες (συνέχεια)	
Πληρωμές σε είδος στους εργαζόμενους και στο μόνιμο προσωπικό	60.1
Ποσότητες που παραχωρήθηκαν στην κατοχική ελληνική κυβέρνηση	207.1
Προμήθειες και αμοιβές σε είδος κατά τη διαδικασία της ανταλλαγής	61.5
Έλλειμμα στις ποσότητες που συλλέχθηκαν στην επαρχία	2.7
Γενικό σύνολο	1.716,1

Πίνακας 10. Πηγή: B. Helger, *ό.π.*, σ. 444.¹³²

Οι ανάγκες των γερμανικών στρατευμάτων σε ελαιόλαδο προβλέπονταν να φτάσουν τις 7.000 τόνους για τη νέα περίοδο. Οι γερμανικές κατοχικές αρχές κατόρθωσαν να συλλέξουν 6.600 τόνους στη Μυτιλήνη. Επιπλέον είχαν κατορθώσει να συλλέξουν 700 τόνους στην Κρήτη πριν την υπογραφή της συμφωνίας του Βουκουρεστίου. Η ΕΔΒΕ παραχώρησε άλλους 246 τόνους για τις ανάγκες των γερμανικών στρατευμάτων στην Κέρκυρα και την Κρήτη. Για την ανταλλαγή είχαν χρησιμοποιηθεί 1.395 τόνοι λαχανικών, 945 τόνοι ζάχαρης και 5.000 τόνοι σταριού. Συνολικά συλλέχθηκαν 7.546 τόνοι ελαιόλαδο.¹³³

Συλλογή και διάθεση ελαιόλαδου από τις γερμανικές αρχές 1η Σεπτεμβρίου 1943-Ιούλιο 1945 σε τόνους	
Ελαιόλαδο που παραχωρήθηκε από την ΕΔΒΕ	246
Κατανάλωση γερμανικών στρατευμάτων	5.000
Έλληνες εργαζόμενοι της Wehrmacht	770
Ποσότητες που καταστράφηκαν από τη Συμμαχική αεροπορία και ναυτικό	700
Σε αποθήκευση	500
Άγνωστη διάθεση	330
Σύνολο	7.546

Ο απολογισμός

Οι συμφωνίες ανταλλαγής του ελαιόλαδου είχαν τις ρίζες τους στον τέταρτο όρο της αρχικής συμφωνίας που προέβλεπε πως όλη η εγχώρια παραγωγή θα διατίθεντο για την αποκλειστική διατροφή του ελληνικού λαού. Απώτερος σκοπός τους ήταν η ΕΔΒΕ να αποσπάσει από τους κατακτητές και την ελληνική κατοχική κυβέρνηση το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής ελαιοπαραγωγής και να περιορίσει τις απαιτήσεις των πρώτων υποχρεώνοντας τους να αποπληρώσουν το μέρος που θα περιερχόταν στα χέρια τους. Οι Σύμμαχοι μέσω της Επιτροπής είχαν καταστεί οι κύριοι εισαγωγείς τροφίμων της Κατοχικής Ελλάδας υποκαθιστώντας λειτουργίες του ελληνικού κατοχικού κράτους. Με τις συμφωνίες για το ελαιόλαδο θα γίνονταν οι κύριοι διαχειριστές των δύο πιο σημαντικών προϊόντων για τη διατροφή του ελληνικού λαού: του λαδιού και του σταριού.

Οι ποσότητες της εγχώριας παραγωγής που περιήλθαν στην κατοχή της ΕΔΒΕ δεν ανταποκρίθηκαν στο ελάχιστο στις αρχικές φιλοδοξίες της. Αυτές έφτασαν μόλις τις 1.520.400 οκάδες με κύριους αποδέκτες την Αθήνα και την Θεσσαλονίκη, όταν η προπολεμική κατανάλωση και των δύο ξεπερνούσε τους τόνους ετησίως. Η διανομή του ελαιόλαδου ήταν πολύ περιορισμένη αφήνοντας έξω κατηγορίες όπως εκείνη των παραγωγών και των πυρόπληκτων από τα αντίποινα των κατακτητών. Ουσιαστικά η Επιτροπή είχε αποτύχει να ελέγξει τα δίκτυα εμπορίας της εγχώριας αγοράς και να μεταφέρει ελαιόλαδο από την επαρχία για την τροφοδοσία του αστικού πληθυσμού.¹³⁴ Η ΕΔΒΕ έδινε χαράκτηρα καθαρά ανθρωπιστικό στην όλη επιχείρηση υποτιμώντας τον τρόπο λειτουργίας των δικτύων οικονομίας που είχαν δημιουργηθεί στην Κατοχική Ελλάδα. Ο έμπορος θα εκμεταλλευόταν τον χαμηλότερο πληθωρισμό της επαρχίας και θα μεταπωλούσε το λάδι στις υψηλότερες τιμές της Αθήνας ενώ ο παραγωγός δεν μπορούσε να αποδεχθεί γιατί έπρεπε να ανταλλάξει το λάδι του με αντίτιμο σάρι ενώ την ίδια ώρα τα αστικά κέντρα τροφοδοτούνταν με σάρι σχεδόν δωρεάν. Η Επιτροπή στράφηκε στη γερμανική πλευρά επικαλούμενη τον όρο της συμφωνίας του Βουκουρεστίου που προέβλεπε πως προτεραιότητα έχουν οι ανάγκες του ελληνικού πληθυσμού ζητώντας να παραχωρηθεί τμήμα από την παραγωγή της Μυτιλήνης. Παρά τα διαβήματα της προς το Βερολίνο

δεν υπήρξε ανταπόκριση. Παράλληλα ούτε ο όρος της συμφωνίας που προέβλεπε πως η γερμανική πλευρά έπρεπε να παραχωρήσει τα μέσα στην ΕΔΒΕ για τη μεταφορά του ελαιόλαδου τηρήθηκε.¹³⁵ Όμως ούτε και οι Σύμμαχοι διευκόλυναν το έργο της με τους περιορισμούς στις μεταφορές που έθεσαν στα Επτάνησα.

Σύμφωνα με τον Allard ο λόγος που οι Γερμανοί αποδέχθηκαν τις συμφωνίες για το ελαιόλαδο ήταν πως ήθελαν να αποκτήσουν το λάδι που έκρυβαν οι χωρικοί. Οι περιορισμοί στις μεταφορές και τα τρόφιμα που πρόσφεραν για ανταλλαγή δεν είχαν φέρει αποτέλεσμα. Επιπλέον τα δικά τους αποθέματα μειώνονταν και η ανταλλαγή με στάρι ήταν πολύ ακριβή.¹³⁶ Με την έναρξη του σουηδικού προγράμματος η τιμή του σταριού άρχισε να πέφτει. Προμήθειες που χρησιμοποιήσαν στη συνέχεια για την ανταλλαγή όπως, η ζάχαρη, το στάρι, προέρχονταν από το μείζονα οικονομικό χώρο της Γερμανίας καθιστώντας την ανταλλαγή του ελαιόλαδου πιο οικονομική για αυτή. Ο έλεγχός για τη γερμανική κατανάλωση ελαιόλαδου, τόσο αυτή των στρατευμάτων της όσο και των εξαγωγών της, για την περίοδο από την 1η Σεπτεμβρίου 1942 έως το τέλος της Κατοχής έδειξε πως ανήλθε στους 9.500 τόνους.¹³⁷ Μέσα σε αυτό του νούμερο δεν περιλαμβάνεται η κατηγορία των εξαγωγών, από την 1η Σεπτεμβρίου 1943 έως το τέλος της Κατοχής, για την οποία δεν υπήρξε τελική καταμέτρηση.¹³⁸ Ο έλεγχος περιοριζόταν σε δεδομένα που παρείχαν οι κατακτητές και στην διασταύρωσή τους με στοιχεία επίσημων ελληνικών κρατικών και ημικρατικών φορέων. Αυτό δεν σήμαινε πως ήταν και ακριβή. Τεκμήρια όπως αυτό της *Ιταλογερμανικής Επιτροπής Εφοδιασμού* καταστράφηκε από τους Ιταλούς τον Σεπτέμβριο του 1943. Επιπλέον δεν περιλαμβάνονται στην καταμέτρηση οι ποσότητες που λεηλατήθηκαν ή καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια στρατιωτικών επιχειρήσεων, τα πρόστιμα και οι κλοπές από τα στρατεύματα.¹³⁹ Ελληνικές μεταπολεμικές πηγές υπολογίζουν πως οι ποσότητες που περιήλθαν στα χέρια της «Έλαιον» και ομοειδών εταιριών μόνο στην Μυτιλήνη έφτασαν τους 15.000 τόνους.¹⁴⁰ Άγνωστο θα παραμείνει το μέγεθος των ποσοτήτων που περιήλθαν στα χέρια της γερμανικής πλευράς μέσω της μαύρης αγοράς.¹⁴¹

Από τη γερμανική πλευρά υπήρξε παραβίαση των όρων της συνθήκης του Βουκουρεστίου όπως εκείνων που προέβλεπαν πως τα τρόφιμα που θα χρησιμοποιούνταν έπρεπε να είναι γερμανικής προέλευσης και πως έπρεπε να

διευκολύνουν το έργο της ΕΔΒΕ παραχωρώντας της τα μέσα για τη μεταφορά του ελαιόλαδου. Η σημαντικότερη όμως παραβίαση ήταν αυτή του όρου που προέβλεπε πως καμία εξαγωγή ελαιόλαδου προς την Γερμανία δεν έπρεπε να λάβει χώρα προτού διαπιστωθεί ότι δεν υπήρχε κίνδυνος να τεθεί σε κίνδυνο η τροφοδοσία σε λάδι του πληθυσμού. Οι ποσότητες ελαιόλαδου που παραχώρησαν για τη διατροφή του ελληνικού πληθυσμού ήταν πολύ μικρές και διοχετεύθηκαν σε έλληνες εργάτες, που εργάζονταν για λογαριασμό της Wehrmacht, καθώς και στις ελληνικές κατοχικές κυβερνήσεις, εξυπηρετώντας τα οικονομικά και πολιτικά τους συμφέροντα. Οι ελλείψεις στο ελαιόλαδο ήταν πάρα πολύ μεγάλες τόσο στην Αθήνα όσο και στην επαρχία.¹⁴² Ενδεικτικά η τιμή του στην μαύρη αγορά της Αθήνας έφτασε τα 7.000.000 δραχμές στις 5 Μαΐου 1944.¹⁴³

Όσον αφορά τους Σύμμαχους οι συμφωνίες για το ελαιόλαδο εντάσσονταν μέσα στη στρατηγική του οικονομικού πολέμου. Με το να περιέλθει το μεγαλύτερο μέρος της ελαιοπαραγωγής στα χέρια της ΕΔΒΕ ουσιαστικά το στερούσαν από τις δυνάμεις του Άξονα. Επιπλέον με τα νούμερα που θα συνέλλεγε η ΕΔΒΕ, από το έλεγχο για την κατανάλωση σε θερμίδες των στρατευμάτων, θα τους παρείχαν πολύτιμες πληροφορίες για τον αριθμό τους. Ουσιαστικά η ΕΔΒΕ αποτελούσε «ένα πρόδρομο της αγγλοαμερικανικής επιρροής... μια νέα μορφή ειρηνικής διείσδυσης» όπως παρατηρούσε ένας Ιταλός διπλωμάτης.¹⁴⁴ Όμως η εμμονή της βρετανικής κυβέρνησης στην τήρηση από τους κατακτητές των όρων των συμφωνιών επηρέασε αρνητικά την επέκταση του σουηδικού σχεδίου και σε άλλα είδη τροφίμων. Στις εκκλήσεις της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης για αύξηση της βοήθειας η αγγλική τηρούσε στάση αναμονής περιμένοντας πρώτα τις εκθέσεις της ΕΔΒΕ για το αν τηρούνταν οι όροι του προγράμματος αποζημίωσης και του προγράμματος ανταλλαγής του ελαιόλαδου.¹⁴⁵

Την ίδια ώρα που πραγματοποιούνταν η επιχείρηση ανταλλαγής εξελισσόταν μία αντίστοιχη. Ο έλληνας αγρότης δεν θα περίμενε την ώρα της Απελευθέρωσης για να εξασφαλίσει μια καλύτερη τιμή¹⁴⁶ αλλά θα συνεισέφερε το λάδι του στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Το ΕΑΜ από το 1943 ήταν έτοιμο να το διαχειριστεί.¹⁴⁷ Το ΕΛΑΝ μετέφερε στάρι από την Μακεδονία, την Θεσσαλία και την Ηπειρωτική Ελλάδα και το αντάλλαζε με λάδι στην Κρήτη και τη Μυτιλήνη.¹⁴⁸ Το ΕΑΜ θα έσπαγε τα δίκτυα τροφοδοσίας μέσω της

μαύρης αγοράς των γερμανικών στρατευμάτων εκδίδοντας δικές του άδειες για τη μεταφορά ελαιόλαδου και επιβάλλοντας φορολογία στο ελαιόλαδο που μεταφέρονταν λαθραία στον Πειραιά.¹⁴⁹ Επιπλέον επέβαλε παρακράτημα και σε μεγαλοπαραγωγούς της επαρχίας με στόχο τη διανομή του ελαιόλαδου σε άπορους.¹⁵⁰

Στις αρχές του 1944 οι απολαβές ενός δημοσίου υπαλλήλου με πενταμελή οικογένεια κυμαίνονταν μεταξύ 600-800.000 δρχ. Με τις παραπάνω ήταν δυνατό να αγοράσει το μήνα 2 οκάδες λάδι, μία οκά λίπους, πέντε οκάδες οσπρίων, μία καθημερινή οκά λαχανικά και τα ημερήσια κάρβουνα για το μαγείρεμα. Ουσιαστικά θα είχε δαπανήσει όλο το μισθό του για να αγοράσει μέρος των επιπλέον τροφίμων που χρειαζόταν δίχως να υπολογισθούν τα έξοδα για τα τρόφιμα που διένειμε η ΕΔΒΕ.¹⁵¹ Ταυτόχρονα όποιος διέθετε χρήματα μπορούσε να βρει στην αγορά της Αθήνας σκωτσέζικο ούισκι, χαβιάρι καθώς και αμερικάνικα τσιγάρα όπως Camel και Chestfield.¹⁵² Η μαύρη αγορά είχε κατορθώσει να σπάσει τον βρετανικό αποκλεισμό πριν την Απελευθέρωση.¹⁵³

Ακριβής εκτίμηση της ποσότητας λαδιού που αποσπάστηκε δεν μπορεί να γίνει. Σύμφωνα με τις πρώτες μεταπολεμικές εκτιμήσεις οι ποσότητες ελαιόλαδου που απέσπασαν οι Γερμανοί έφτασαν τις 300.000 τόνους αξίας 7.500.000.000 δραχμών του 1940.¹⁵⁴ Αν και αυτό το νούμερο δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα εντούτοις είναι ενδεικτικό του μεγέθους της απομύζησης της αγροτικής παραγωγής και του αγροτικού εισοδήματος που χάθηκε για την ελληνική οικονομία. Η κλονισμένη υγεία του ελληνικού πληθυσμού ήταν η απόδειξη των στερήσεων στις οποίες υποβλήθηκε ο ελληνικός λαός κατά τη διάρκεια της Κατοχής παρά τις εκατοντάδες χιλιάδες τόνων τροφίμων που εισήχθησαν μέσω του σουηδικού σχεδίου. Παραμονές της Απελευθέρωσης η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας θα γινόταν αποδέκτης εκατοντάδων εκκλήσεων για την άμεση αποστολή τροφίμων.¹⁵⁵

«Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας» (MIS-5000432), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ)»

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. G. Etmektsoglou-Koehn, *The Axis Exploitation of Wartime Greece, 1941-1943*, διδακτορική διατριβή, Emory University, Τζώρτζια, 1995, σσ. 279-280.
2. «Την 1 Σεπτεμβρίου του 1941 πλείονες των πέντε χιλιάδων (5.000 Γερμανών) εξώρμησαν ανά το Ανατολικόν διαμέρισμα της Επαρχίας... Απεκόμισαν εκ της επιδρομής ταύτης πενήντα χιλιάδας (50.000) οκάδας ελαίου, δύο χιλιάδας (2.000) οκάδας μέλιτος πολλές χιλιάδας οκάδας τύρου και υπέρ τας τρεις χιλιάδας (3.000) ζώα μικρά και μεγάλα...». Βλ. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου των Εξωτερικών, ΚΥ, 1945, φάκ. 46.5, Διεύθυνση Μελετών, αρ. 16/16/4α, Υποδιοικήσις Χωρ/κής Σέλινου Παλαιοχώρα, *Προς την Νομαρχία Χανίων εις Καστέλλι*, 13 Απριλίου 1945.
3. Ενδεικτικά στα Ιόνια νησιά οι Ιταλοί θα αγόραζαν το ελαιόλαδο προς 170 δρχ. την οκά οι δε Γερμανοί για 60 δρχ. στη Μυτιλήνη όταν η αξία του στην Αθήνα έφτανε τις 4.000 δραχμές. Σύμφωνα με πληροφορίες το ελληνικού Υπουργείου Οικονομικών μέχρι το τέλος του 1941, 4.000 τόνοι σύκων αγοράσθηκαν στην τιμή των 40 δρχ. η οκά, 10.000 τόνοι ελαιόλαδο, από τα αποθέματα των Ιονίων Νήσων, της Κρήτης και των νησιών του Αρχιπελάγους, αγοράσθηκαν για 54 δρχ. η οκά, παρελήφθησαν 15.000 τόνοι σταφίδας σουλτανίνας ενώ δεσμεύθηκε όλη η νέα σοδειά 20.000 περίπου σε τιμή 57 δρχ. η οκά. Βλ. «Πίναξ εμπορευμάτων και εγχωρίων προϊόντων παρεληφθέντων ή δεσμευθέντων υπό των Στρατιωτικών Αρχών Κατοχής κατά το έτος 1941 (Πληροφορία του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας)», ΙΑΤΕ, Αρχείο Κυριάκου Βαρβαρέσου, φάκ. A4S1Y1F38/4/11-12.
4. Τόσο τα RKSS όσο και η *Casa Mediterranea di Credito*, γνωστά ως κατοχικά μάρκα και μεσογειακή δραχμή, επρόκειτο για νομίσματα που κυκλοφόρησαν από την αρχή της Κατοχής και διευκόλυναν τις οικονομικές συναλλαγές των δύο κατακτητών. Ουσιαστικά επρόκειτο για νομίσματα δίχως αντίκρισμα. Η συμφωνία του Αυγούστου του 1941 προέβλεπε πως οι δαπάνες κατοχής πλέον θα καταβάλλονταν σε δραχμές. Βλ. G. Etmektsoglou-Koehn, *ό.π.*, σσ. 474-480· Β. Μανουσάκης, *Οικονομία και Πολιτική στην Ελλάδα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, 1941-1944*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Θεσσαλονίκη, 2014, σσ. 127-137.
5. FO 371/29840 R 7541/96/19, Situation in Greece, 8 Αυγούστου 1941.
6. Το άρθρο 52 συνθήκη της Χάγης του 1907 αναφέρει πως οι επιτάξεις σε είδος και σε υπηρεσίες περιορίζονταν μόνο στο να καλύψουν τις ανάγκες του στρατού κατοχής. Αυτές έπρεπε να λαμβάνουν υπόψη τις δυνατότητες της κατακτημένης

- χώρας. Οι συνεισφορές σε είδος έπρεπε να πληρώνονται σε μετρητά. Βλ. http://Avalon.yale.edu.law/20th_century/hague04.asp, Laws of War: Laws and Customs of War on Land (Hague IV); Οκτώβριος 18, 1907, Art. 52.
7. B. Helger, *Ravitaillement de la Grèce pendant l'occupation 1941-1944 et pendant les premiers cinq mois après la libération: rapport final de la Commission de gestion pour les secours en Grèce sous les auspices du Comité international de la Croix-Rouge*, Athens, la Société hellénique d'éditions, 1949, σσ. 92-94 Ακρόπολις, 10 Σεπτεμβρίου 1941.
  8. «Αναφορικός με την επισιτιστική κατάσταση του Ελληνικού λαού, αι Δυνάμεις Κατοχής συνεφώνησαν διά μίαν νέαν ρύθμισιν των αγορών τροφίμων». Βλ. Ακρόπολις, 10 Σεπτέμβρη 1941.
  9. Παρά τη συμφωνία του Αυγούστου 1941 εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούνται τους μήνες Οκτώβριο και Νοέμβριο ου 1941 τόσο τα κατοχικά μάρκα όσο και η Μεσογειακή Δραχμή για την αγορά προμηθειών για τα στρατεύματα. Βλ. Β. Μανουσάκης, *ό.π.*, σσ. 137-138.
  10. St. G. Xydis, *The Economy and Finances of Greece Under Occupation*, Νέα Υόρκη, *Greek Government Office of Information*, 1944, σ. 15.
  11. Σύμφωνα με το Ν.Δ 759/41: «Επιτρέπεται όπως δι' αποφάσεως των Υπουργών Επισιτισμού, Γεωργίας και Οικονομικών η αγορά ελαιολάδου παλαιάς εσοδείας εις τα νήσους Κρήτην και Μυτιλήνην μέχρι ποσού έν συνόλω 10.000 τόνων επί τιμή ορισθησομένη διά της αυτής ως άνω αποφάσεως. Εκ του ποσού τούτου υποχρεούται ο ως άνω Οργανισμός όπως εκχωρήση εις τας Γερμανικάς Αρχάς Κατοχής τα ποσά άτινα έχουν ήδη αγορασθή παρ' αυτών βάσει συμβολαίων συναφθέντων προ της 1η Οκτωβρίου έτους και επί τη εν αυτοίς καθοριζόμενη τιμή. Το ποσόν τούτο δεν δύναται να υπερβή τους 6.500 τόνους εν συνόλων». Βλ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, 411, 27 Νοεμβρίου 1941.
  12. Γ. Τσολάκογλου, *Απομνημονεύματα*, Αθήναι, εκδ. «Ακροπόλεως», 1959, σ. 205.
  13. Η συνεισφορά της Αν. Μακεδονίας και Δυτ. Θράκης στην ετήσια παραγωγή σταριού ήταν 19%. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Τζωρτζόπουλου, διευθυντή της Αγροτικής Τράπεζας, από τη σοδειά σιτηρών του 1941 θα απέμεναν για την αποκλειστική διατροφή του πληθυσμού 730.000 τόνοι. Βλ. «Παρατηρήσεις επί του υπολογισμού του Εθνικού εισοδήματος της Ελλάδος του περιεχομένου εν τω υπομνήματι», ΕΛΙΑ, Αρχείο Αριστοτέλη Κουτσουμάρη, φάκ. 50.2 «Συγκέντρωσις των σιτηρών και το πρόβλημα της διατροφής», 3.7.1941, ΙΑΤΕ, Αρχείο Κυριάκου Βαρβαρέσου, φάκ. Α4S1Y1F23/1/3-4.
  14. Ακόμα και για την αγορά ή μεταφορά μιας ποσότητας 20 οκάδων αραβόσιτου

- απαιτούνταν η έκδοση ειδικής άδειας από το Υπουργείο Επισιτισμού. Βλ. ΓΑΚ, Αρχείο Νομαρχίας Αττικής, φάκ. 30.
15. Documents on German Foreign Policy, Series D (1937-1945) Vol. XIII, The War Years, 23 Ιουνίου-11 Δεκεμβρίου, 1941, no. 155, 25 Ιουλίου 1941, σ. 218· no. 246, 26 Αυγούστου 1941, σ. 394· no. 323, 15 Σεπτεμβρίου 1941, σ. 512· no. 420, 24 Οκτωβρίου 1941, σ. 676 Μ. Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1994, σσ. 56-59.
  16. «Ο πληρεξούσιος του Ράιχ για την Ελλάδα», Αθήνα, 23 Μαρτίου 1942. Βλ. ΙΑΤΕ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, φάκ. Α3S1Y2F211/1/1-3· ΙΑΤΕ, Αρχείο Κυριάκου Βαρβαρέσου, φάκ. Α4S1Y5F6/3/2-4· Σ. Γκοτζαμάνης, *Κατοχικόν Δάνειον και δαπάναι Κατοχής*, Θεσσαλονίκη, 1954, σσ. 23-24.
  17. Αυτή την ερμηνεία έδινε η βρετανική πλευρά στη συνθήκη της Χάγης του 1907 και συγκεκριμένα το άρθρο 43. Βλ. The Avalon Project-Yale University, *Laws of War: Laws and Customs of War on Land (Hague IV)*, Οκτώβριος 18, 1907, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art43.
  18. Ο Ντάλτον θα δήλωνε χαρακτηριστικά στη Βουλή των Κοινοτήτων: «Βρετανική όμως Κυβέρνησις οφείλει επιμείνῃ εἰς ἀντίληψιν ὅτι τόσον νομικὴν ὡς ἠθικὴν εὐθύνην διὰ τροφοδότησιν πληθυσμοῦ οἰασθήποτε κατεχομένης χώρας υπέχει ο εχθρός. Χαλάρωσις αποκλεισμοῦ κατεχομένης ὑπὸ εχθροῦ Ευρώπης θα ἐνίσχυεν εχθρόν και θα παρέτεινεν πόλεμον». Βλ. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Αποστολή Ε', φάκ. 3, αρ. εγγρ. 091, 6 Αυγούστου 1941.
  19. Η πρόταση των ΗΠΑ ήταν να σταλεί στάρι από τα αποθέματα της Τουρκίας και στη συνέχεια να αναπληρωθεί από αμερικανικό στάρι μέσω του Ιράκ επειδή και η ίδια αντιμετώπιζε ελλείψεις: «Επικρατεί γνώμη σίτος μεταφερθεί Βασσόραν είτε εις μικράς ποσότητας επί αμερικανικῶν πλοίων μεταφερόντων πολεμικόν υλικόν, είτε επί ελληνικῶν...». Βλ. *Ό.π.*, αρ. εγγρ. 095, Ουάσιγκτον 5 Ιανουαρίου 1942.
  20. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, *ό.π.*, αρ. εγγρ. 178, 10 Ιουνίου 1942.
  21. FRUS, 1942, vol. 3, Europe tel. 868.48/3004, *The Minister in Sweden (Johnson) The Ambassador to The Secretary of State*, Στοκχόλμη Απρίλιος 30, 1942, σσ. 756-758· P. Papastratis, *British policy towards Greece during the Second World War, 1941-1944*, Λονδίνο, Cambridge University Press, 1984, σ. 118.
  22. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, *ό.π.*, φάκ. 2, αρ. εγγρ. 360, Λονδίνο, 8 Αυγούστου 1942.
  23. B. Helger, *ό.π.*, σ. 90.
  24. Αποστολή του ήταν η σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας, η επιβράδυνση της διολίσθησης της δραχμής χωρίς όμως να σταματήσει η χρηματοδότηση των

- δαπανών Κατοχής. Βλ. Θ. Γκιούρας, Μ. Ψαλιδόπουλος (επ.), *Κατοχή, Ναζισμός και Ελληνική Οικονομία. Υπηρεσιακές εκθέσεις και απομνημονεύματα*, Αθήνα, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, σσ. 379-380.
25. Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944*, τόμ. Α', Αθήνα, Παπαζήσης, 1989, σσ. 328-331.
26. Η αγγλική κυβέρνηση απέδιδε την παύση των εξαγωγών σε πιέσεις των Σουηδών. Βλ. FO 371/33176, R 7459/ 291/19, 24 Νοεμβρίου 1942.
27. Π. Μων, *Inter Arma Charitas. Αναμνήσεις από την Ελλάδα κατά την Κατοχή (1941-1944)*, Λευκωσία, 1969, σ. 75.
28. Τόσο οι Ιταλοί όσο και οι Γερμανοί υποστήριζαν πως προϊόντα όπως τα φρούτα, τα λαχανικά, τα ψάρια, το κρασί αγοράζονταν από τις τοπικές αγορές στις τιμές που καθόριζε το κατοχικό Υπουργείο Επισιτισμού ύστερα από την έγκριση της μικτής *Ιταλογερμανικής Επιτροπής Εφοδιασμού Ενόπλων Δυνάμεων* και σε συνεννόηση με τις κεντρικές στρατιωτικές επιμελητείες. Βλ. Β. Helger, *ό.π.*, σσ. 92-94.
29. Στην κατηγορία εξαγωγές περιλαμβάνονταν και η κατανάλωση των στρατευμάτων. Μέσα στο σχέδιο αποζημίωσης δεν περιλαμβάνονταν η κατηγορία τροφίμων που θα αγοράζονταν τοπικά από μεμονωμένες στρατιωτικές μονάδες. Βλ. United States Foreign Economic Administration, *A Survey of Greek Relief April 1941 to December 1943*. In Collaboration with the State Department Washington DC, 1944, σσ. 43-44.
30. Οι Γερμανοί ενώ είχαν επιτρέψει την αποστολή σιτηρών για τη Χίο από την ΕΔΒΕ την ίδια ώρα είχαν εμποδίσει την τροφοδοσία της Λέσβου. Οι μαρτυρίες που έφταναν ανέφεραν την πολύ κακή επισιτιστική κατάσταση του νησιού. Οι Γερμανοί χορηγούσαν στον παραγωγό 50 οκάδες σταριού ή 20 οκάδες ζάχαρης με αντάλλαγμα 100 οκάδες ελαιόλαδου προκειμένου να αποσπάσουν την παραγωγή. Βλ. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Αποστολή Ε', φάκ. 2, αρ. εγγρ. 169, Άγκυρα 27 Σεπτεμβρίου 1942, αρ. εγγρ. 114, Άγκυρα 20 Οκτωβρίου 1942, αρ. εγγρ. 021, Άγκυρα 11 Δεκεμβρίου 1942. Αποστολή Στ', αρ. εγγρ. 194, Άγκυρα 20 Οκτωβρίου 1942.
31. Β. Helger, *ό.π.*, σ. 425.
32. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Αποστολή Α', φάκ. 12, αρ. εγγρ. 270, *Memo-randum*, British Legation Stockholm, 8 Φεβρουαρίου 1943.
33. United States Foreign Economic Administration, *ό.π.*, σ. 53.
34. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, *ό.π.*, αρ. εγγρ. 271, *Memo-randum*, 8 Φεβρουαρίου 1943.

35. United States Foreign Economic Administration, *ό.π.*, σσ. 43-45.
36. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, *ό.π.*, αρ. εγγρ. 272, *Memorandum*, Stockholm 8 Φεβρουαρίου 1943.
37. Τελικά θα υπέγραφε τη συμφωνία μόλις στις 17 Αυγούστου 1943. Βλ. United States, *ό.π.*, σσ. 48-49.
38. B. Helger, *ό.π.*
39. ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1943, φάκ. 26.2, αρ. εγγρ. 602, *Aide-Memoire*, Sofia 6 Φεβρουαρίου, 1943.
40. United States Foreign Economic Administration, *ό.π.*, σσ. 55-56· B. Helger, *ό.π.*, σ. 426.
41. *Ό.π.*
42. *Ό.π.*
43. Το υπόμνημα προς τη βρετανική κυβέρνηση υπογράφει ο Κυριάκος Βαρβαρέσος. Βλ. FO 371/32701, R 3014, *Report of Agricultural production in Greece*, Φεβρουάριος 1943.
44. Το παραπάνω υπόμνημα υπογράφεται από τον Κωνσταντίνο Τζωρτζόπουλο, διευθυντή της Αγροτικής Τράπεζας. Βλ. «*Το επισιτιστικόν πρόβλημα*, Ιούλιος 1941», ΙΑΤΕ, Αρχείο Κυριάκου Βαρβαρέσου, φάκ. A4S1Y5F7/1/21.
45. *Ό.π.* σσ. 22-23.
46. *Ό.π.* «*Περί Επισιτισμού της Ελλάδος. Συγκριτικός Πίναξ καταρτισθείς τη 1η Σεπτεμβρίου 1941. Τιμαί κατ' οκάν εις δραχμάς*, Εν Βέρνη τη 10η Οκτωβρίου 1941», φάκ. A4S1Y1F25/1/2-4.
47. Συγκεκριμένα οι εκτιμήσεις αυτές προέρχονται από τη γερμανική επιθεώρηση *Chemische Technic*. Οι αντίστοιχες εκτιμήσεις της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης σε υπόμνημα προς τη βρετανική ήταν πως η παραγωγή του 1941-1942 ήταν κατώτερη των αρχικών προβλέψεων των 120.000 τόνων και τελικά είχε φτάσει κάτω από τους 90.000. Αυτό το απέδιδε στην έλλειψη μεταφορικών μέσων και καυσίμων για την λειτουργία των ελαιοτριβίων. Βλ. United States Foreign Economic Administration, *ό.π.*, σσ. 57-58· FO 371/32701, R 3014, *ό.π.*
48. Της συγκέντρωσης του ελαιόλαδου, προηγείτο η εξακρίβωση και η καταγραφή των κατόχων ελαιόλαδου. Παραγωγός πλέον δεν χαρακτηριζόταν ο απλός ιδιοκτήτης ελαιώνα αλλά και ο ενοικιαστής αστικών ή μοναστηριακών κτημάτων, τα Μοναστήρια, οι Ενώσεις Παραγωγών, οι ενοικιαστές και ιδιοκτήτες ελαιοτριβίων, ιδρύματα, κοινότητες και νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Οι παραπάνω εντός δέκα ημερών ήταν υποχρεωμένοι να δηλώσουν τις ποσότητες που είχαν στην κατοχή τους στις τοπικές ενώσεις των εμπόρων ελαιόλαδων, οι οποίοι

θα πραγματοποιούσαν την απογραφή για λογαριασμό της ΚΟΣΚΕ. Οι οικονομικοί έφοροι σε συνεργασία με τις τοπικές ενώσεις εμπόρων θα κατάρτιζαν του καταλόγους που θα κατέγραφαν την ποσότητα που είχε παραχθεί από τον παραγωγό. Το ποσό που θα απέμενε στο παραγωγό για οικιακή κατανάλωση θα αποφασιζόταν από τις τοπικές ενώσεις εμπόρων βάσει των μελών της οικογένεια του παραγωγού και του τύπου της κατοικίας του. Βλ. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 424, Ν.Δ. 779, «Περί υποχρεωτικής συγκεντρώσεως και κυκλοφορίας των ελαιολάδων και των σπορελαίων», 6 Δεκεμβρίου 1941· ΓΑΚ, Αρχείο Νομαρχίας Αττικής, φάκ. 30 , αρ. 11675, Αθήνα 31 Ιανουαρίου 1942.

49. «Πλείστα των εξετασθέντων δειγμάτων ελαιολάδου ευρέθησαν έχοντα οξύτητα ανωτέραν του ως ανωτάτου καθωριζομένου βαθμού οξύτητος 25...». Βλ. «Χημικαί αναλύσεις Γενικού Χημείου Κράτους πωλουμένων τροφίμων κατά τα έτη 1941-1942», «Σημείωμα επί της διαπιστωθείσης νοθείας των τροφίμων και ποτών από 1941 ως σήμερα», Φεβρουάριος 1942, ΕΛΙΑ, Αρχείο Αριστοτέλη Κουτσουμάρη, φάκ. 50.5.
50. Ο πρώτος πρόεδρος της ΕΔΒΕ Ρ. Μοην θα παρατηρούσε: «το λάδι έχει το πλεονέκτημα να μπορεί να διατηρηθεί πολύ... Οι Γερμανοί έκαναν μάταιες προσπάθειες για να πείσουν το λάδι να ξαναβγεί στην επιφάνεια, με το καλό ή το κακό. Οι Έλληνες προτιμούσαν να φυλάξουν το λάδι τους, που το θεωρούσαν καλή επένδυση. Γιατί να ανταλλάξουν το γερό αυτό κεφάλαιο με χαρτονομίσματα δίχως αξία... ». Βλ. Π. Μων, *ό.π.*, σ. 77.
51. *Πρώτη τηλεγραφική Έκθεση της εν Αθήναις Σουηδικής Επιτροπής Ελέγχου*, στο ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Αποστολή Ε', φάκ. 3, αρ. εγγρ. 081. Με την ένδειξη «απόρρητον» και δίχως ημερομηνία· Β. Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος στην Κατοχική Ελλάδα, 1941-1944*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2011, σ. 95.
52. Μ. Mazower, *ό.π.*, σ. 84.
53. Ο Allard αποδέχεται το νούμερο που δίνουν οι ελληνικές εκτιμήσεις. Βλ. United States Foreign Economic Administration, *ό.π.*, σ. 58.
54. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Αποστολή Α', φάκ. 12, αρ. εγγρ. 60, *Aide-Memoire, Stockholm*, 9 Οκτωβρίου 1943.
55. Η «Έλαιον» ήταν μια γερμανοελληνική εταιρία εμπορίας ελαιόλαδου που δραστηριοποιούνταν στην Μυτιλήνη και την Κρήτη. Μέλη του διοικητικού συμβουλίου της Τράπεζας Αθηνών και της Ελληνογερμανικής Οικονομικής Εταιρίας ήταν ταυτόχρονα στελέχη της διοίκησης της, Γεώργιος Τσολάκογλου, *ό.π.*, σ. 205· Β. Μανουσάκης, Η Κρήτη της «Νέας Ευρώπης», στο: Πεπραγμένα Επιστημονικού Συμποσίου, *Μέρες του '43. Η καθημερινή ζωή στην κατοχική Κρήτη*, Ηράκλειο, Εταιρία Κρητικών Μελετών, 2012, σ. 141.

56. *AideMemoire regarding the olive oil barter on the island Mytilene, Sofia*, 18 Σεπτεμβρίου 1943 στο ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1943, 26.2, αρ. εγγρ. 616· United States Foreign Economic Administration, *ό.π.*, σ. 59.
57. ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1943, 26.2, αρ. εγγρ. 616, *ό.π.*
58. *Ό.π.*
59. Την ίδια μέρα θα απέπλεε το Wiril από τον Πειραιά φορτωμένο στάρι με σκοπό την ανταλλαγή με ελαιόλαδο. Βλ. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Αποστολή Α', φάκ. 10, αρ. εγγρ. 154,
60. Τελικά η ποσότητα που θα πρόσφερε ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης ήταν μόνο 150 τόνοι. Βλ. ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1943, φάκ. 26.2, *ό.π.*
61. B. Helger, *ό.π.*, σσ. 427-428.
62. Π. Μων, *ό.π.*, σσ. 76-78.
63. Η επιλογή των δικαιούχων στην επαρχία έγινε με βάση το κριτήριο του παραγωγού μη παραγωγού καθώς και τη γειτνίαση με τις ζώνες παραγωγής. Παράλληλα λήφθηκαν υπόψη η εποχικότητα της αγροτικής παραγωγής, το μέγεθος του κλήρου του δικαιούχου, η μονοκαλλιέργεια οπωροφόρων δέντρων, οι πιθανές καταστροφές στην παραγωγή λόγω των καιρικών συνθηκών καθώς και τα ποσοστά ανεργίας στις πόλεις. Βλ. «*Εκθεσις Πεπραγμένων από Οκτωβρίου 1942 μέχρι Σεπτεμβρίου 1943*, Επιτροπή Διαχείρισεως Βοηθημάτων εν Ελλάδι υπό την αιγίδα του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού», Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Νίκου Δέα, φάκ. 7., Δ.3. Διεύθυνσις Επισιτισμού Επαρχιών.
64. ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1943, φάκ. 26.2, *ό.π.*
65. *Ό.π.*
66. Η Αυτόνομη Επιτροπή Επισιτισμού Μακεδονίας ουσιαστικά υπήρξε το υπουργείο επισιτισμού της Βορείου Ελλάδος. Ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1942. Σκοπός της ήταν σε συνεργασία με την Αγροτική Τράπεζα η συλλογή της εγχώριας παραγωγής και η τροφοδοσία των αστικών κέντρων. Παράλληλα η υπηρεσία ανέλαβε να τροφοδοτεί κατά προτεραιότητα των γερμανικών αρχών κατοχής, όπως των Ελλήνων εργαζομένων σε γερμανικά έργα και της γερμανικής παροικίας. Βλ. Κ. Παπαδοπούλου, *Επισιτιστική Πολιτική και επισιτισμός Θεσσαλονίκης κατά την Κατοχή*, στο: ΙΜΧΑ, *Μακεδονία και Θράκη, 1941-1944, Κατοχή-Αντίσταση-Απελευθέρωση*, Διεθνές Συνέδριο, Θεσσαλονίκη, 1998, σσ. 157-162.
67. «...ενεκρίθη εις την κοινότητα Κεραμίου Λέσβου, όπως μεταφέρει και παραδώσει εις τα εν.. αποθήκας της ενώσεως Συν/μών Λαγκαδά 3.200 οκάδας ελαίου, εξ' ου τα 80% θα αντηλλάσσοντο με δημητριακά προϊόντα και το 20% θα διετίθεντο επί χρήμασιν...». Βλ. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Αυτόνομη Υπηρεσία Επισιτισμού

- Μακεδονίας, φάκ. 1. 3, *Επιτροπή εκκαθάρισεως συμβάσεων-αποφάσεων, Θεσσαλονίκη 12 Αυγούστου 1943.*
68. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Αποστολή Α', φάκ. 12, αρ. εγγρ. 060, *Aide-Memoire*, Stockholm 9 Οκτωβρίου 1943.
69. Ό.π.
70. B. Helger, *ό.π.*, tablet E, σ. 107.
71. Οι ίδιοι οι Ιταλοί θα διευκόλυναν την τροφοδοσία της Κρήτης με στάρι παραχωρούσαν καύσιμα στο Wiril για τις μεταφορές του στην Κρήτη. «...της συγκαταθέσεως της Ιταλικής Κυβερνήσεως όπως εφοδιάζη διά της αναγκαίας καυσίμου ύλης το πετρελαιοκίνητον πλοίον Wiril, το προοριζόμενον προς διενέργειαν των εις Κρήτην μεταφορών...». Βλ. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, *ό.π.*, αρ. εγγρ. 212, Στοκχόλμη 22 Μαρτίου 1943.
72. Βλ. *Report on the Control of the Italian Compensation Plan for the period 1/9/1942-31/5/1943*, Athens, 17 Αυγούστου, 1943, ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, *ό.π.*, φάκ. 10, αρ. εγγρ. 059· B. Helger, *ό.π.*, σ. 105.
73. Ό.π.
74. «...ενεπλάκη στην Κρήτη σε βαριές ατασθαλίες στην παραλαβή του ελαιόλαδου. Δανειζόταν τα μέσα ανταλλαγής από την ελληνική κυβέρνηση (!) και, ενεργώντας ενάντια σε όλες τις βασικές αρχές των Ειδικών...». Βλ. Θ. Γκιούρας, Μ. Ψαλιδόπουλος (επ.), *Κατοχή-Ναζισμός και Ελληνική Οικονομία, ό.π.*, σ. 394.
75. ΑΥΕ, ΚΥ, 1943, φάκ. 26.2, αρ. εγγρ. 603, *Aide-Memoire*, Sofia 6 Οκτωβρίου 1943.
76. Ό.π.
77. Ό.π.
78. Το κενό που δημιούργησαν οι Ιταλοί το κάλυψαν γερμανικές ενισχύσεις οι οποίες αναπτύσσονταν στην Ελλάδα ήδη από το καλοκαίρι του 1943. Βλ. J. L. Hondros, *Occupation and Resistance. The Greek Agony 1941-1944*, Νέα Υόρκη, Pella Publishing, 1983, σσ. 153-156.
79. Από τον Αύγουστο του 1943 η στρατιά Ε, στην Θεσσαλονίκη, υπαγόταν στην νέο-ιδρυμένη στρατιά F, με έδρα το Βελιγράδι. Αντίστοιχα δημιουργήθηκε η υπηρεσία «Στρατιωτικού Διοικητή Ελλάδος» με έδρα την Αθήνα. Επιπλέον οι γερμανικές πολιτικές αρχές στην Ελλάδα υποβαθμίζονται ενώ υπάγονται πλέον στον Neubacher, ο οποίος αναλαμβάνει τη θέση του «Ειδικού πληρεξουσίου του Υπουργείου των Εξωτερικών» με έδρα το Βελιγράδι. Βλ. Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα, ό.π.*, τόμ. Β', 1995, σσ. 349-358.
80. B. Helger, *Ravitaillement de la Grèce pendant l'occupation 1941-1944 et pendant les premiers cinq mois après la libération, ό.π.*, σ. 113.

81. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Αποστολή Α', φάκ. 12, αρ. εγγρ. 138, *Aide-Memoire*, Stockholm, 23 Σεπτεμβρίου 1943.
82. Ό.π.
83. Ό.π., αρ. εγγρ. 60, *Aide-Memoire*, The Royal Swedish Ministry for Foreign Affairs, Stockholm, 9 Οκτωβρίου, 1943.
84. Ό.π.
85. Ό.π.
86. United States Foreign Economic Administration, *A Survey of Greek Relief*, ό.π., σ. 43.
87. Βλ. *Aide-Memoire regarding the lines on which an agreement covering the acquisition of olive oil and dried fruits by barter should if possible be concluded*, British Legation Stockholm, 20 Νοεμβρίου 1943, ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό.π., φάκ. 11, αρ. εγγρ. 94.
88. Ό.π.
89. B. Helger, ό.π., σσ. 113-114.
90. Ό.π., σ. 430.
91. Τα συμβαλλόμενα μέρη αναλάμβαναν την υποχρέωση να μην συλλέξουν την ελαιοπαραγωγή στην Ελλάδα έξω από το πλαίσιο των συμφωνιών. Από την 1η Δεκέμβρη οι αγοροπωλησίες στις υπόλοιπες ελαιοπαραγωγικές περιφέρειες στην Ελλάδα θα ήταν ελεύθερες, εκτός και αν στην πορεία αποφασιζόταν αλλιώς. Βλ. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου των Εξωτερικών ΙΑΥΕ, ΚΥ, φάκ. 52.1, αρ. 698/693 ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό.π., φάκ. 11, αρ. εγγρ. 075, *Agreement*, Βουκουρέστι, 30 Νοεμβρίου 1943.
92. Ό.π.
93. Ό.π.
94. Ο *Allard* θα δήλωνε πως δεν θα δεχόταν η αντικατάσταση να γίνει με προϊόντα ανταλλαγής, όπως το σάρι, τα όσπρια και η ζάχαρη. Βλ. Foreign Economic Administration, ό.π.
95. ΙΑΥΕ, ΚΥ, φάκ. 52.1, αρ. 698/693· ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό.π.
96. Ό.π.
97. Μια ομάδα εμπόρων από τον Πειραιά ήδη συγκέντρωναν λάδι στην Πελοπόννησο, στις επαρχίες της Μεσσηνίας και της Λακωνίας. Η συμμετοχή της Επιτροπής στην αγοροπωλησία με αντάλλαγμα σάρι θα μπορούσε να τις αποφέρει σημαντικές ποσότητες ελαιόλαδου. Βλ. B. Helger, ό.π., σσ. 430-431.
98. Στον 12ο όρο χρησιμοποιείται το λήμμα «force majeure», δίχως όμως να διασαφηνίζεται ποιοι θα μπορούσαν να είναι αυτοί οι λόγοι. Βλ. ΙΑΥΕ, ΚΥ, φάκ. 52.1,

- αρ. 698/693· ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, *ό.π.*
99. Αναλυτικότερα, η παραγωγή στη Μυτιλήνη αναμενόταν να φθάσει τους 14.000 τόνους, στην Πελοπόννησο τους 17.000, στην Κρήτη τους 7.000 και στα Επτάνησα τους 6.000. Εντύπωση προκαλεί πως η παραγωγή των περιφερειών που θα δραστηριοποιούνταν η ΕΔΒΕ όπως αυτή της Κρήτης, των Ιονίων Νήσων και της Πελοποννήσου θα εμφάνιζαν πτώση της παραγωγής από 50%-75%. Βλ. Β. Helger, *ό.π.*, σ. 431.
100. Η Finanza ήταν η οικονομική αστυνομία. Μονάδες της είχαν εγκατασταθεί σε όλα τα Επτάνησα. Βλ. Σπ. Λουκάτος, Η πολιτική της Ιταλίας στα Επτάνησα, στο Ν. Σβορώνος, Χ. Φλάισερ (επ.), *Η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, ΜΙΑΤΕ, 1989, σ. 236.
101. Μεταξύ των άλλων προέβλεπαν την απαγόρευση του εμπορίου ελαιόλαδου εντός των Ιονίων Νήσων πέρα από την ποσότητα που προέβλεπε το δελτίο, την υποχρεωτική δήλωση της παραγωγής και την κατάθεση του πλεονάσματος, την τιμωρία για όσους αρνούνταν να παραδώσουν την παραγωγή του στην στις ιταλικές κατοχικές αρχές. Τα παραπάνω διάταγμα δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Iopio* με τίτλο «Απαγόρευσις του εμπορίου του ελαίου», στις 15 Σεπτεμβρίου 1941. Βλ. Ντ. Κονόμος, *Η Επτάνησος κατά την Ιταλική Κατοχήν (1941-1943)*, Αθήνα, 1962, σσ. 81-91.
102. «Μετά αναγκαστήκαμε, τι να κάνουμε, αφού μας χρέωνε με το λάδι από το ληοτριβείο και το κοπανίζαμε μέσα στις εληές, στο καζάνι, έτσι... κι απέ τις βάνουμε σ' ένα τσουβάλι και κάναμε έτσι να πέσει το λάδι... Φύλαγες να πέσει... το μαζεύαμε με το κουταλάκι». Βλ. Μ. Θανοπούλου, *Η προφορική μνήμη του πολέμου. Διερεύνηση της συλλογικής μνήμης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 2000, σσ. 193-194.
103. «Το λάδι τότε το αλλάζαν με στάρι από την Αλβανία. Φεύγαν από την Κασσιόπη και πήγαιναν απέναντι στο Εξαμήλι (Αλβανία)». Στην ερώτηση μου πως αντιμετώπιζαν τα ιταλικά και γερμανικά περιπολικά η απάντηση που θα λάμβαναν ήταν: «συνήθως πραγματοποιούσαν τη μεταφορά μέρες που έβρεχε ή δεν είχε αστροφεγγιά. Από εκεί που πήγαιναν δεν μπορούσαν να τους πιάσουν ποτέ ούτε οι Ιταλοί ούτε οι Γερμανοί. Ήταν στενά περάσματα. Και είναι τα ίδια που από το '90 μέχρι σήμερα ακολουθούν οι Αλβανοί για να περάσουν απέναντι. Το τελευταίο να το γράψεις...». Βλ. Συνέντευξη με Ν.Σ, Αθήνα, 17 Σεπτέμβρη 2016.
104. «Ειδοποιούμεν τους ελαιοπαραγωγούς και ελαιεμπόρους ότι αι κατασχέσεις ελαίου το οποίον ούτοι δεν προσφέρουν εις τα συγκεντρώσεις και επιζητούν να το εξάγουν λαθρεμπορικώς εις την Ελλάδα και εις την Αλβανίαν, ανήλθεν ήδη εις

σεβαστά ποσά... Το έλαιον το παραγόμενον εις Ιονίους Νήσους εξαίρεσει των αναγκών της επιτοπίου καταναλώσεως δέον να συγκεντρωθή και να αποσταλή εις την Ιταλίαν εις μερικὴν ανταλλαγὴν του σίτου, ζυμαρικών, ορούζης, φαρμάκων, ζακχάρεως και λοιπών ειδών τα οποία μας αποστέλλει η Ιταλία». Η εν λόγω ανακοίνωση δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα των Ιονίων Νήσων. Βλ. Ντ. Κονόμος, *ό.π.*, σ. 91.

105. Ο Piero Parini υπήρξε επικεφαλής του Γραφείου *Πολιτικών Υποθέσεων των Ιονίων Νήσων (Affari Civili delle Isole Ionie)* με διευρυμένες εξουσίες και αρμοδιότητες σε θέματα όπως ο διορισμός και η απόλυση ελλήνων υπαλλήλων και η έκδοση διαταγμάτων, την αστυνομία, τον επισιτισμό. Όσον αφορά τις σχέσεις του με τη μαύρη αγορά: «... ο ίδιος με συνεργάτην του Έλληνα εκ Χίου, δια του συστήματος εκδόσεως αδειών ελαίου ή σάπωνος εκ Κέρκυρας διά την ηπειρωτικήν Ελλάδα, ενήργει μαύρην αγοράν και απεκόμιζεν αθέμιτα κέρδη εις χρυσόν, ως εκ της χαμηλής τιμής κτήσεως των εμπορευμάτων εν Κερκύρα και της υψηλής εις χρυσόν τιμής πωλήσεως τούτων εις την τότε λιμώτουςσαν ηπειρωτικήν Ελλάδα». Βλ. Σπ. Λουκάτος, *ό.π.*, σ. 231-232· Ντ. Κονόμος, *ό.π.*, σ. 99.
106. Η Ένωση Ελλήνων της Μεγάλης Βρετανίας ζήτησε από την Εξόριστη Ελληνική Κυβέρνηση να προβεί στις αναγκαίες ενέργειες προς τη βρετανική κυβέρνηση ώστε τα Επτάνησα να ενταχθούν στο σουηδικό πρόγραμμα αρωγής. Βλ. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, *ό.π.*, φάκ. 10, αρ. εγγρ. 129, Λονδίνο, 8 Οκτωβρίου 1943.
107. *Ό.π.*, αρ. εγγρ. 127, 12 Οκτωβρίου 1943.
108. *Ό.π.*, αρ. εγγρ. 098, Λονδίνο, 20 Οκτωβρίου 1943.
109. Β. Helger, *ό.π.*, σ. 436.
110. «Έλλειψις ελαίου οφείλεται εις απόκρυψιν υπό παραγωγών μη εμπιστευομένων δραχμήν...». Βλ. ΙΑΥΕ, 1944, ΚΥ, φάκ. 53.3, αρ. εγγρ. 380/374, Ουάσιγκτων 10.1.44· Β. Helger, *ό.π.*
111. «Πληρώστε μου τα δάνεια σας με λάδι για να πληρώσω τους μισθούς των υπαλλήλων μου έλεγε ο διευθυντής στους αγρότες, Έτσι αγόρι μου ξεχρέωσαν οι Κερκυραίοι τα προπολεμικά τους δάνεια...». Ακόμα και το ίδιο το κατοχικό ελληνικό κράτος θα κάλυπτε με τρόφιμα και όχι με χρηματικά επιδόματα τις ανάγκες των αστυνομικών που θα έστελνε στα Επτάνησα. «...παρακαλέσωμεν... όπως μας χορηγήσετε διατακτικήν προμηθείας (500) οκάδων Ζακχάρεως και Δύο Χιλιάδων (2.000) οκάδων οσπρίων δια τα ανάγκας των εις Κέρκυραν μετατιθεμένων Αστυνομικών υπαλλήλων...». Βλ. Συνέντευξη με Ν. Σ, *ό.π.*· ΓΑΚ, Υπουργείο Επισιτισμού, φάκ. 52, αρ. πρ. 19635, Αθήνα 28 Οκτωβρίου 1943.

112. Βλ «Γενική Επισιτιστική Κατάσταση της Ελλάδος κατά την Κατοχήν», ΕΛΙΑ, Αρχείο Αριστοτέλη Κουτσουμάρη, φάκ. 50. 3.
113. «Διά Κέρκυραν ελήφθη ειδική μέριμνα αποσταλλέντος πλοίου με σημαντικόν φορτίον. Εγκαταστάθη εκεί και μόνιμος αντιπρόσωπος επιτροπής Αθηνών... Καταβάλλεται δυνατή προσπάθεια προς βελτίωσιν καταστάσεως διά της μεθόδου ανταλλαγής μεταξύ επαρχιών...». Βλ., ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1944, φάκ. 53.3· Β. Helger, *ό.π.*
114. *Ό.π.*, σσ. 436-437.
115. ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1944, φάκ. 18.4, αρ. εγγρ. 776, Στοκχόλμη 20 Αυγούστου 1944.
116. Β. Helger, *ό.π.*, σ. 437.
117. *Ό.π.*
118. ΙΑΥΕ, Αρχείο Κυριάκου Βαρβαρέσου, φάκ. Α4S1Y1F27/122/1-2, Στοκχόλμη, 23 Μαΐου 1944· Β. Helger, *ό.π.*, σ. 438.
119. Ο Helger δυστυχώς δεν αναφέρει στο όνομα ποιου εκδιδονταν αυτές οι άδειες και αν οι γερμανικές αρχές της Λευκάδας έκαναν κάτι για να σταματήσουν την έκδοση τους. Βλ. *Ό.π.*
120. *Ό.π.*, σσ. 438-439.
121. Βλ. «Έκθεσις πεπραγμένων κατά το χρονικόν διάστημα από της 1ης Σεπτεμβρίου 1943-31 Αυγούστου 1944», ΙΑΜΜ, Αρχείο Νίκου Δέα, φάκ. 7, Δ3 Δ/σις επισιτισμού επαρχιών υπηρεσία διανομών Δ.31 α· Β. Helger, *ό.π.*
122. *Ό.π.*, σ. 440.
123. *Ό.π.*, σσ. 439-440.
124. *Ό.π.*, σσ. 432-433.
125. Κ. Παπακόγκος, *Αρχείο Πέρσον. Κατοχικά ντοκουμέντα του ΔΕΣ Πελοποννήσου*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1977, σσ. 45-47, 72, 88.
126. Β. Helger, *ό.π.*, σ. 434.
127. Χ. Φρ. Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα. Τα αιματηρά ίχνη της 117ης μεραρχίας καταδρομών στη Σερβία και την Ελλάδα*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2003, σσ. 525-538.
128. Σύμφωνα με αγγλικές πηγές υπήρχε σημαντική έλλειψη ελαιόλαδου όχι επειδή η σοδειά του 1943-44 ήταν κακή αλλά λόγω του παραπάνω φόβου των αγροτών. Βλ. SOE HS5/698, *Soup Kitchens-Ilis Area*, σ. 3.
129. Κ. Παπακόγκος, *ό.π.*
130. Χ. Φρ. Μάγερ, *ό.π.*, σ. 554.
131. Βλ. «*Σημείωμα επί της συνδιασκέψεως παρά τη 117 μεραρχία κυνηγών*», 28 Ιουνίου 1944, ΙΑΜΜ, Αρχείο Νίκου Δέα, φάκ. 4-6, αρ. εγγρ. 114.
132. Στους παραπάνω αριθμούς περιλαμβάνονται και μικρές ποσότητες που εισήχθη-

- σαν από την Τουρκία καθώς και ελαιόλαδο από φυτικές ουσίες. Βλ. B. Helger, *ό.π.*, σ. 444.
133. *Ό.π.*
134. Παρά τις αντικρουόμενες εκτιμήσεις για την ελαιοπαραγωγή του 1943-1944, δηλ. 65.000 τόνοι, υπήρχαν αποθέματα άλλων 30.000 τόνων από προηγούμενες σοδειές σύμφωνα με τις πληροφορίες της Εξόριστης Ελληνικής Κυβέρνησης. Βλ. ΙΑΤΕ, Αρχείο Κυριάκου Βαρβαρέσου, A4S1Y1F31/37/1-3, Ουάσιγκτων, 29 Ιουλίου 1944.
135. B. Helger, *ό.π.*, σσ. 442-443.
136. United States Foreign Economic Administration, *ό.π.*, σ. 54.
137. Μέσα σε αυτήν δεν περιλαμβάνονται ποσότητες που παραχωρήθηκαν στους εργαζόμενους της *Wehrmacht*, στο κατοχικό Υπουργείο Επισιτισμού, ποσότητες που συλλέχθηκαν από τους Συμμάχους στην Κρήτη καθώς και αυτές που καταστράφηκαν. Βλ. B. Helger, *ό.π.*, σσ. 118-119.
138. Σύμφωνα με τον δρ. F. O verkott συλλέχθηκαν συνολικά 17.000 τόνοι ελαιόλαδου για την περίοδο 1941-1944. Όπως ο ίδιος λέει τα νούμερα αυτά δόθηκαν από μνήμης στην έκθεση του. Υπήρχαν όμως καταγγελίες πως τα γερμανικά στρατεύματα έπαιρναν μαζί τους τρόφιμα κατά την υποχώρηση. Βλ. Θ. Γκιούρας, Μ. Ψαλιδόπουλος (επ.), *ό.π.*, σσ. 347-358 FO 371/ 48314, R 18987 *Memorandum Concerning the Quantities consumed by the German Troops during February 1943 and up to September 1944*, Αθήνα 27 Ιουνίου, 1945, *Memorandum Concerning the Control of the German Compensation Plan for the Period March 1944 to August 1944*, Αθήνα Ιούλιος 1945.
139. Τα τελωνεία δεν κατέγραφαν τις εξαγωγές τροφίμων που πραγματοποιούσαν τα στρατεύματα. Βλ. G. Etmektsoglou-Koehn, *ό.π.*, σ. 414-415· B. Μανουσάκης, *ό.π.*, σ. 168.
140. Από την 1η Ιανουαρίου μέχρι το τέλος της Κατοχής. Βλ. ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1945, φάκ. 46.5, Διεύθυνση Μελετών, αρ. πρ. εμπ. Ι2, *Προς Την Γενικήν Διοίκησιν Νήσων Αιγαίου*, Νομαρχία Λέσβου, Μυτιλήνη 19 Φεβρουαρίου 1945.
141. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των Κουτσουρόπουλου και Ξανθόπουλου ιδιοκτητών ναυπηγείου η εταιρία των οποίων κατασκεύαζαν σκάφη για λογαριασμό των Γερμανών. Στην πορεία εξασφάλισαν άδεια για αγορά ελαιόλαδου στη Μεσσηνία. Μέρος του κάλυπτε τις ανάγκες του γερμανικού στρατού και το υπόλοιπο πωλούνταν στην μαύρη αγορά. Βλ. B. Μανουσάκης, *ό.π.*, σσ. 790-792.
142. «Ο πληθυσμός υποφέρει πολύ από έλλειψη λαδιού... το οποίο είναι άθλιο λάδι 20ο οξύτητος...». Βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Αριστοτέλη Κουτσουμάρη, φάκ. 50. 3, *ό.π.*

143. ΙΑΤΕ, Αρχείο Κυριάκου Βαρβαρέσου, A4S1Y1F31/28/2-3 *Cable received today June 2nd 1944 from the Greek Prime Minister Mr. Papandreou*, Κάιρο 31 Μαΐου 1944.
144. Π. Μων, *ό.π.*, σ. 89.
145. «Ο σπουδαιότερος όρος, ούτινος η πραγματοποίησις είναι και δυσχερεστέρα, είναι ο σκοπών να προστατεύση την εγχώριον παραγωγήν. Χωρίς ποσώς να θέλω να θέσω εν αμφιβόλω την αρμοδιότητα και τον ζήλον, μεθ' ων η επιτροπή εκτελεί τα καθήκοντά της, προσέθεσεν ο κ. Dingle Foot, οφείλω ουχ ήττον να καταστήσω σαφές ότι ουδόλως είμεθα ικανοποιημένοι περί του ότι ο όρος ούτος ετηρήθη πλήρως υπό των αρχών και των στρατευμάτων κατοχής». Βλ. ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1944, φάκ. 51.3, αρ. εγγρ. 658, Στοκχόλμη 15 Ιουλίου 1944. Με την ένδειξη «Λίαν εμπιστευτικόν».
146. Ενδεικτικά η γνώμη των κατοίκων της Μυτιλήνης για την εταιρία «Έλαιον» και τις μεθόδους συναλλαγών της: «Την 1ην Ιανουαρίου 1943 εγκαταστάθη εν Μυτιλήνη η Α.Ε «Έλαιον» ης σκοπός ήτο εν αρχή η υποχρεωτική συγκέντρωσις ελαιόλαδου. Βραδύτερον η Εταιρία αυτή επεξετάθη εις παν είδος εμπορίου και συντόμως δια του συστήματος των ανταλλαγών κατέστη ο μοναδικός εισαγωγεύς της Νήσου. Τοιουτοτρόπως το ιδιωτικόν εμπόριον ενεκρώθη εξ' αιτίας αυτής της Εταιρίας. Ετράπη δε εις την λεγόμενην μαύρη αγοράν, ην υπέθαλπτον οι ίδιοι οι Γερμανοί προς ίδιον προσωπικόν των όφελος και προς τον πλουτισμόν των...». Βλ. ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1945, φάκ. 46.5, Διεύθυνση Μελετών, αρ. πρ. εμπ. Ι2, *Προς Την Γενικήν Διοίκησιν Νήσων Αιγαίου*, Νομαρχίαν Λέσβου, Μυτιλήνη 19 Φεβρουαρίου 1945.
147. Μέλη του ΕΑΜ είχαν καταφέρει να διεισδύσουν στους συνεταιρισμούς και στα ελαιοτριβεία: «Ο πρόεδρος απευθύνθηκε στην Επιτροπή του ΕΑΜ ζητώντας να του πουν ποιόν να προτείνει. Βάζοντας τον κατάλληλο άνθρωπο σε αυτό το πόστο, θα μπορούσαν να φυγαδεύσουν, κρυφά απ' τους Ιταλούς το περισσότερο λάδι». Βλ. Γ. Βοϊκλής (επ.), *Σάμος 1940-1945. Συλλογική Αφήγηση*, Αθήνα, Υπερόριος, 2011, σσ. 214-215.
148. WO 204/4483, No 7495, 12 Νοεμβρίου 1944.
149. «Άλλες πηγές που αντλούσαμε χρήματα ήταν και οι μαυραγορίτες. Ζήταγαν άδειες και έφερναν τρόφιμα. Ζήταγαν άδειες και έφερναν τρόφιμα (λάδι-ελιές-όσπρια) από Κρήτη-Πελοπόννησο-Θεσσαλονίκη... Δίνανε βέβαια αντάλλαγμα στην οργάνωση για να πάρουν τις άδειες και να μην ενοχλούνται από τον στόλο του ΕΛΑΝ... Κατά το τέλος όσοι από αυτούς του μαυραγορίτες έκρυσαν τρόφιμα, ο κόσμος που τα ανακάλυπτε και δεν μπορούσαν να τα δικαιολογήσουν που τα

- βρήκαν, η οργάνωση τα μοίραζε στον κόσμο που πεινούσε, τελείως δωρεάν», Σ. Μιχαηλίδης, *Το ΕΑΜ Πειραιά*, Πειραιάς, 1987, σσ. 134-135.
150. Ν. Παπανικολάου (Αλέξανδρος), *Μεταξύ μας 1941-1944. Εικόνες από την Αντίσταση*, Αθήνα, 1985, σσ. 76-78.
151. ΓΑΚ, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, *ό.π.*, φάκ. 14, αρ. εγγρ. 118, 18 Ιανουαρίου 1944.
152. Βλ. Interview with Mr. Lennart Anderson, one of the Directors of the Swedish Lloyd Steamship Company στο ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1944, φάκ. 52.1 ΙΑΤΕ, Αρχείο Κυριάκου Βαρβαρέσου, A4S1Y1F28/119/1-4.
153. Σύμφωνα με καταγγελίες, Σουηδοί, στελέχη της ΕΔΒΕ, μαζί με μέλη των πληρωμάτων των σουηδικών πλοίων καθώς και Γερμανοί αξιωματούχοι εμπλέκονταν σε αυτό το κύκλωμα λαθρεμπορίου: «Ειρημένος αναγνωρίζει καλά προθέσεις Προέδρου αλλά κατηγορεί ονομαστικώς δύο Σουηδούς επί υποθάψης μαύρης αγοράς εν συνεννοήσει μετά Γερμανών υπαλλήλων και Σουηδών πλοιάρχων. Δεν πρόκειται περί τροφίμων επιτροπής ως Ελληνικός πληθυσμός φαίνεται πιστεύει αλλά περί άλλων εμπορευμάτων λάθρα εισαγομένων και γερμανικής βενζίνης». Βλ. ΙΑΥΕ, Κ.Υ, 1944, φάκ. 18.5, αρ. 15776/ 4751, Γενεύη 19 Ιουλίου 1944.
154. Βλ. Table 10, *Damage in Agricultural products*, ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1945, Αποζημιώσεις/ Επανορθώσεις Γερμανίας, φάκ. 67.10.
155. «... λήφθηκε ένα μήνυμα υπογεγραμμένο από το στρατηγό Μάντακα, το οποίο πληροφορεί την Ελληνική Κυβέρνηση ότι η ΠΕΕΑ δέχεται αποστολές κατοίκων από τις κατεστραμμένες περιοχές. Ζητούν από την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας άμεση βοήθεια για την ανοικοδόμηση και την επίλυση του επισιτιστικού προβλήματος...». Βλ. ΙΑΥΕ, ΚΥ, 1944, φάκ. 44.6, *Aide-Memoire*, British Embassy to Greece, 15 Σεπτεμβρίου 1944.

